

IOGT·NTO
MOVEMENT

ALKOHOL I MLADI U CRNOJ GORI

PORUKE IZ
LAVIRINTA

Autorka: doc. dr Nataša Krivokapić

Podgorica, decembar 2021.

Naslov:

Alkohol i mladi u Crnoj Gori: Poruke iz lavirinta

Urednica publikacije:

Anđelija Lučić

Autorka:

doc. dr Nataša Krivokapić

Izdavač:

Forum mladi i neformalna edukacija - Forum MNE

Za izdavača:

Elvira Hadžibegović

Dizajn i štampa:

Promotive

Tiraž:

100 primjeraka

©Forum mladi i neformalna edukacija - Forum MNE

Publikacija je nastala uz finansijsku podršku Švedske agencije za međunarodni razvoj i saradnju (SIDA) preko ForumCiv-a i IOGT NTO Movement-a.

Sadržaj je isključiva odgovornost Foruma MNE i autorki i ni na koji način ne održava stavove donatora i partnera.

SADRŽAJ

UVODNE NAPOMENE	2
ALKOHOL I MLADI U OKVIRIMA CRNOGORSKE DRUŠTVENE ZBILJE	3
KVALITATIVNO ISTRAŽIVANJE O STAVOVIMA MLADIH U CRNOJ GORI PREMA ALKOHOLU	6
METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	6
ANALIZA REZULTATA FOKUS GRUPNOG ISTRAŽIVANJA	9
PREPORUKE MLADIH	35
ANALIZA REZULTATA ISTRAŽIVANJA PUTEM INTERVJUA	37

UVODNE NAPOMENE

Publikacija pred vama predstavlja sažetak ključnih nalaza projekta “Prepoznavanje faktora i uzroka konzumiranja alkohola među mladima u Crnoj Gori” koji je Forum mladi i neformalna edukacija (Forum MNE) sproveo uz podršku IOGT NTO Movement-a.

Projekat je obuhvatio sprovođenje kvalitativnog istraživanja o stavovima mladih prema alkoholu putem fokus grupa i intervju sa predstavnicima institucija, organizacijama civilnog društva (OCD) i roditeljima, kao i analizu relevantnih dokumenata.

Prvi dio publikacije sadrži pregled ključnih nalaza u vezi sa ograničenjem prodaje i služenja alkohola maloljetnicima, a u drugom dijelu su predstavljeni rezultati kvalitativnog istraživanja o stavovima mladih prema alkoholu.

Nadamo se da će prikupljeni podaci i analize poslužiti kao osnova za dalji rad na unapređenju trenutnog stanja kada je u pitanju izloženost djece i mladih alkoholu, kao i stvaranju zdravog okruženja za njihov rast i razvoj.

Ovo pitanje zahtijeva koordinirani i multisektorski odgovor u kojem svi moramo dati svoj doprinos.

Zahvaljujemo se svim učesnicima/učesnicama projekta, istraživačicama i Društvu sociologa Crne Gore.

Tim Foruma MNE

ALKOHOL I MLADI U OKVIRIMA CRNOGORSKE DRUŠTVENE ZBILJE

Mladi u Crnoj Gori žive u sredini u kojoj je alkohol dio svakodnevnog života - kulturoloških, religijskih i društvenih običaja. Alkohol je najčešće i prvo sredstvo zavisnosti koje mladi probaju. Jedan od faktora koji doprinosi široj konzumaciji alkohola među mladima je i njegova laka dostupnost.

Podaci ESPAD (European School Survey on Alcohol and other Drugs) istraživanja, sprovedenog u Crnoj Gori¹ na nacionalno reprezentativnom uzorku koje je obuhvatilo 6.776 učenika iz svih opština, pokazuju da je *gotovo osam od deset (77%) učenika u Crnoj Gori konzumiralo alkohol bar jednom do svoje šesnaeste godine. Sa konzumacijom alkohola više od polovine učenika počinje na uzrastu od 14 godina ili ranije.*

Prodaja i služenje alkohola licima mlađim od 18 godina u Crnoj Gori je zabranjena i regulisana Zakonom o turizmu i ugostiteljstvu²:

- *Zabranjeno je usluživanje alkoholnih pića, drugih pića i/ili napitaka koji sadrže alkohol u ugostiteljskom objektu licima mlađim od 18 godina;*
- *U ugostiteljskom objektu u kojem se uslužuju alkoholna pića, druga pića i/ili napici koji sadrže alkohol, mora na vidnom mjestu biti istaknuta oznaka o zabrani njihovog usluživanja licima mlađim od 18 godina;*

i Zakonom o javnom redu i miru³:

- *Pravno lice koje prodaje ili omogućava korišćenje alkoholnog pića licu koje nije navršilo 18 godina (...) kazniće se za prekršaj novčanom kaznom od 500 eura do 5.000 eura.*

Preduzetnik koji učini prekršaj iz stava 1 ovog člana kazniće se novčanom kaznom od 300 eura do 2.000 eura.

Odgovorno lice u pravnom licu koje učini prekršaj iz stava 1 ovog člana kazniće se novčanom kaznom od 300 eura do 1.500 eura.

1) Đurišić T, Golubović Lj, Mugoša B. **Evropsko istraživanje o upotrebi psihoaktivnih supstanci i nehemijskih sredstava zavisnosti među mladima: ESPAD 2019 Crna Gora.** Podgorica: Institut za javno zdravlje Crne Gore. Podgorica, 2020. godina.

2) Zakon o turizmu i ugostiteljstvu, "Službeni list Crne Gore", br. 2/2018, 4/2018, 13/2018, 25/2019, 67/2019 i 76/2020; član 91.

3) Zakon o javnom redu i miru, "Službeni list Crne Gore", br. 064/11 od 29.12.2011, 056/20 od 15.06.2020, član 25.

Fizičko lice koje učini prekršaj iz stava 1 ovog člana kazniće se novčanom kaznom od 250 eura do 1.000 eura.

Uprkos jasnim zabranama, zakoni se ne primjenjuju u dovoljnoj mjeri. Bilo koje alkoholno piće smatra lako dostupnim 79% srednjoškolaca.⁴

Inspeksijski nadzor nad primjenom Zakona o turizmu i ugostiteljstvu⁵ vrši nadležni organ uprave za inspeksijske poslove preko turističkih inspektora i jedinice lokalne samouprave preko ovlašćenih inspektora. Turistički inspektori kontrolišu zabranu točenja alkohola maloljetnicima u ugostiteljskim objektima za koje odobrenje za obavljanje djelatnosti izdaje Ministarstvo, a nadležni organi lokalnih uprava kontrolišu primjenu zakonu u ugostiteljskim objektima kojima odobrenje za obavljanje djelatnosti izdaje lokalna uprava.

Za nepoštovanje relevantnih odredbi ovog zakona predviđene su novčane kazne za pravna lica u iznosu od 2.000 do 20.000 eura⁶, ukoliko se u ugostiteljskom objektu licima mlađim od 18 godina služe alkoholna pića ili pića koja sadrže alkohol, kao i kazne od 1.000 do 10.000 eura⁷ ukoliko nemaju na vidnom mjestu istaknutu zabranu njihovog služenja maloljetnicima.

Prema podacima Uprave za inspeksijske poslove tokom 2018. godine utvrđeno je 16 nepravilnosti vezanih za točenje alkoholnih pića maloljetnim licima, 50 u vezi sa neisticanjem oznake „zabranjeno točenje alkohola maloljetnim licima“, a izdato je 26 prekršajnih naloga u ukupnom iznosu od 27.000,00 eura.⁸ U periodu od 2019. do 2021. godine utvrđene su 3 nepravilnosti.⁹

Uprava policije registrovala je tokom 2020. godine samo 2 prekršaja koja se odnose na kršenje člana 25, Zakona o javnom redu i miru. Broj registro-

4) Đuričić T, Golubović Lj, Mugoša B. **Evropsko istraživanje o upotrebi psihoaktivnih supstanci i nehemijskih sredstava zavisnosti među mladima: ESPAD 2019 Crna Gora**. Podgorica: Institut za javno zdravlje Crne Gore. Podgorica, 2020. godina.

5) Zakon o turizmu i ugostiteljstvu, "Službeni list Crne Gore", br. 2/2018, 4/2018, 13/2018, 25/2019, 67/2019 i 76/2020, član 121.

6) Zakon o turizmu i ugostiteljstvu, "Službeni list Crne Gore", br. 2/2018, 4/2018, 13/2018, 25/2019, 67/2019 i 76/2020, član 127.

7) Zakon o turizmu i ugostiteljstvu, "Službeni list Crne Gore", br. 2/2018, 4/2018, 13/2018, 25/2019, 67/2019 i 76/2020, član 128.

8) Izvještaj o radu Uprave za inspeksijske poslove za 2018. godinu, dostupan na: <https://www.gov.me/dokumenta/8932a15b-e2d3-466f-8c10-6b99b8de358a>

9) Rješenje o zahtjevu za slobodan pristup informacijama UPI ZH 1001-037/21-176.

vanih prekršaja u 2019. godini iznosio je 7, a 2018. godine 6.¹⁰

Objedinjenih podataka o broju izvršenih kontrola i utvrđenih nepravilnosti u jedinicama lokalnih samouprava nema. Nema podataka ni o izvršenim kontrolama ili nadzoru prodaje alkohola maloljetnicima u trgovinskim objektima. Uprava za inspekcijske poslove uputila nas je za podatke na Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede koje je nadležno je za sprovođenje Zakona o jakim alkoholnim pićima¹¹. Ovim zakonom uređuju se uslovi za proizvodnju i stavljanje u promet jakih alkoholnih pića. Međutim, kako ovaj zakon ne sadrži odredbe kojima se uređuje zabrana prodaje alkoholnih pića maloljetnicima, za kontrolu prodaje alkohola maloljetnicima nije nadležna ni poljoprivredna inspekcija odnosno Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede.

Završni izvještaj o sprovođenju *Nacionalne strategije prevencije štetne upotrebe alkohola i alkoholom uzrokovanih poremećaja u Crnoj Gori 2013-2020*¹² pokazuje da su ostvareni rezultati skromni. Realizovane aktivnosti koje se tiču zabrane prodaje i služenja alkohola maloljetnicima uglavnom su bile fokusirane na edukaciju ugostiteljskog osoblja. Nema podataka ni o broju obučenog ugostiteljskog osoblja.

Ukoliko zaista imamo namjeru da djeci i mladima obezbijedimo zdravo i sigurno okruženje za rast i razvoj i zaštitimo ih od posljedica konzumacije alkohola moramo unaprijediti i usaglasiti zakonski okvir za smanjenje fizičke dostupnosti alkohola, koji obuhvata organičenja u oblasti prodaje i služenja alkohola i alkoholnih napitaka. Moraju se obezbijediti uslovi i unaprijediti kapaciteti relevantnih institucija za dosljednu primjenu zakona.

Neznanje nije izgovor, a nečinjenje nosi odgovornost.

Andelija Lučić, urednica publikacije

10) Podaci iz godišnjih izvještaja o radu i stanju u upravnim oblastima iz nadležnosti Ministarstva unutrašnjih poslova za 2020. i 2019. godinu, dostupnim na: <https://www.gov.me/dokumenta/92516df8-78eb-4ec7-986a-8f951b4f5611> i <https://www.gov.me/dokumenta/9938507c-1055-45b1-9c09-a90868ae5fa2>

11) Zakon o jakim alkoholnim pićima, "Službeni list Crne Gore", br. 53/2016 od 11.8.2016.

12) <https://www.gov.me/dokumenta/f6341633-f457-4901-ba3d-7e6e2213d45c>

Autorka: doc. dr Nataša Krivokapić

KVALITATIVNO ISTRAŽIVANJE O STAVOVIMA MLADIH U CRNOJ GORI PREMA ALKOHOLU

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA¹³

Obzirom da je tematika konzumacije alkohola kod mladih u Crnoj Gori nedovoljno ispitana, u istraživanju su se koristile dvije istraživačke metode, metoda fokus grupnog istraživanja i intervjua, za koje se smatralo da će na najbolji način doprinijeti ostvarivanju ciljeva projekta, a to je razumijevanje osnovnih uslova i činilaca koji u najvećoj mjeri doprinose sve većoj konzumaciji alkoholnih supstanci kod mladih.

Metodologija fokus grupnog istraživanja

Fokus grupni intervjui predstavljaju vrstu kvalitativne istraživačke tehnike koja podrazumijeva seriju grupnih razgovora sa učesnicima koji su slični po nekim karakteristikama ili iskustvima, kako bi raspravljali o određenim pitanjima relevantnim za istraživački problem.

Kako bismo dobili što bolju sliku o upotrebi alkohola kod mladih u Crnoj Gori, metodu fokus grupnog istraživanja smo sprovedeli u osam opština Crne Gore. Vodili smo računa da u istraživanju jednako budu zastupljene sve tri crnogorske regije: sjeverna, centralna i južna. Gradovi u kojima su organizovane fokus grupe su: Berane, Bijelo Polje, Pljevlja, Podgorica, Nikšić, Herceg Novi, Budva i Bar. Ukupno je sprovedeno 16 fokus grupa, u svakom gradu po dvije. Istraživanje je sprovedeno tokom novembra 2021. godine.

Obzirom da istraživački problem obuhvata mlade, razgovori su vođeni sa srednjoškolskom populacijom odnosno mladima od 15 do 18 godina, što je bio osnovni kriterijum pri izboru učesnika. Ostali kriterijumi za izbor učesnika su bili sljedeći:

13) Za potrebe publikacije date su samo osnovne informacije o korišćenoj metodologiji.

Pol: 1. Muški 2. Ženski

Mjesto življenja: 1. Grad, prigradsko naselje 2. Selo

Konzumacija alkohola: 1. Ne konzumiraju alkohol ili nijesu probali alkohol do svoje 14. godine 2. Probali su alkohol prije svoje 14. godine

Broj mladih ljudi koji su učestvovali u istraživanju je 137.

Sažeti prikaz tema korišćenih u fokus grupnom istraživanju:

1. Opšte poznavanje dejstva alkohola
2. Uzroci konzumacije alkohola
 - Socio-kulturni faktor
 - Vršnjaci kao faktor
 - Roditelji kao faktor
 - Dostupnost pića kao faktor
3. Konzumacija alkohola kod mladih

Na kraju razgovora, ispitanici su popunjavali kratak upitnik od četiri pitanja. Od učesnika se tražilo da procijene iskrenost učesnika razgovora, da odogovore na pitanje da li su konzumirali alkohol u posljednjih mjesec dana, da navedu vrste alkoholnog pića koje najčešće konzumiraju i da predlože šta je potrebno uraditi kako bi se smanjila konzumacija alkohola među mladima u Crnoj Gori?

Metodologija istraživanja putem intervjua

Pored nastojanja da se ispita način na koji mladi ljudi razmišljaju o konzumiranju alkohola i njegovim štetnim posljedicama jedan od ciljeva istraživanja je bio i da se pokušaju razmotriti mogući pristupi za prevenciju konzumiranja alkohola među mladima. Da bi se utvrdilo na koji način bi se moglo uticati na široko rasprostranjenu konzumaciju alkohola kod mladih, prvenstveno onih koji se prvi put sreću sa ovom supstancom, a to su mladi od 15 do 18 godina, sprovedeni su intervjui sa osobama koje su na direktan ili indirektan način povezane sa problemom alkoholizma. Kao učesnici intervjua izabrana su lica iz državnih institucija koje se bave problemima upotrebe alkohola kod mladih, lica koja predstavljaju NVO koja se bave ovom problematikom, profesori koji rade sa mladima, roditelji, predstavnici mladih. Ukupno je urađeno 20 intervjua.

Intervju se sastojao iz četiri dijela. U uvodnom dijelu intervjuja sagovornici su upoznati sa osnovnim ciljevima razgovora i samog istraživanja. Nakon toga je slijedilo upoznavanje sa samim sagovornicima, gdje su se tražili osnovni sociodemografski podaci i podaci o profesiji. Treći dio intervjuja je imao za cilj da utvrdi stepen poznavanja problema koje proizvodi upotreba alkohola, upoznavanje sa aktivnostima koje sagovornici sprovode u sklopu svoje profesije, kao i životnim iskustvima vezanim za ovaj problem. U četvrtom dijelu od sagovornika se tražilo da daju preporuke vezane za prevenciju upotrebe alkohola kod mladih.

Opšte poznavanje dejstva alkohola

Šta je alkohol

Tokom kratkog *brainstorming*¹⁴-a mladi su iznijeli svoje prve asocijacije na alkohol. U najvećoj mjeri alkohol ocjenjuju kao štetnu i toksičnu supstancu. Smatraju da je dejstvo alkohola loše po čovjeka i da nerijetko izaziva zavisnost, naročito ako se koristi često i u većim količinama. Veoma mali broj ispitanika na pozitivan način pristupa alkoholu.

*To je zlo, tečno zlo. (Pljevlja, m.)*¹⁵

Možda bude štetna i jeste štetna, ukoliko je konzumiramo stvarno, u ogromnim količinama. (Herceg Novi, ž.)

Taj alkohol je poput cigarete, zavisan se postaje. (Bar, ž.)

Tjera ljude da više i više piju - na neki način je droga. (Berane, ž.)

Gadi mi se prosto kad kroz filmove gledam kako ljudi završavaju, kad ih povuče loše društvo, a sve u druženju s alkoholom. Grozno. A znam sve vrste alkohola, od piva do koktela. (Budva, m.)

Alkohol je psihoaktivna supstance koja spada u depresante tj. smanjuje vrijeme reakcije nekih funkcija koje imamo. (Herceg Novi, ž.)

Supstanca koja nam pomaže da se opustimo, da možda nekad i uživamo u nekom određenom trenutku, koja može da nam promijeni psihi i da nas navede i na neke negativne aktivnosti koje ne bi učinili u trijeznom stanju. Daje nam neku lažnu hrabrost, daje nam "supermoći" koje mi koristimo pod tim dejstvom. (Bijelo Polje, m.)

Ja mislim da je to zdrava supstanca. (Bar, m.)

14) „Moždana oluja“

15) Oznake m. i ž. se odnose na pol ispitanika.

Loše posljedice alkohola

Mladi ljudi su u potpunosti svjesni svih loših posljedica koje izaziva konzumacija alkohola. Smatraju da konzumacija alkohola često mlade dovodi u situacije u kojima ne kontrolišu svoje postupke i gube kontrolu nad sobom. Nerijetko su u prilici da u svojoj okolini, a najčešće tokom večernjih izlazaka, prisustvuju situacijama u kojima pretjerana konzumacija alkohola dovodi do gubitka kontrole, agresivnog ponašanja i nasilja koji rezultiraju povredama. Negativne posljedice konzumiranja alkohola osjećaju i lično, a to se često manifestuje kao mamurluk, mučnina, glavobolja, nervoza.

Čovjek maltene, ne zna za sebe kad se napije, gubi se osjećaj realnosti. (Bijelo Polje, m.)

Ljudi tad baš ne vladaju sobom. (Bar, m.)

Nisu uopšte oni slobodni, već gube kontrolu nad sobom, psihički i fizički. Prije par dana neki čovjek je sjedio kod fontane i onda je ustao da prošetati. Zapeo je za trotoar i udario glavom. (Pljevlja, m.)

Pa nemogućnost da se vlada sobom pod uticajem alkohola. Moj drug je jednom tako pao niz stepenice da je jedva preživio. (Bar, ž.)

Pa nekako kao da se neke osobine drže u kavezu, pa se odjednom taj kavez otvori sa alkoholom. I onda neko bude bijesan, razočaran, agresivan. (Budva, ž.)

Rekli smo da je u malim dozama da podignemo samopouzdanje i to, ali kod prekoračenja te neke granice već postaje opasno. I po nas i po naše okruženje. (Budva, ž.)

Iako ih lično nemaju, mladi su svjesni da pretjerana ili dugotrajna konzumacija alkohola ostavlja negativne posljedice po zdravlje. O štetnim posljedicama po zdravlje najčešće su čuli od svojih roditelja i to ih upozorava da ne prelaze „granice“ u pogledu konzumacije.

Pa definitivno dok smo tinejdžeri alkohol mnogo utiče na naše hormone. Ako se kao rani tinejdžeri navučemo na alkohol, posle možemo imati neke zdravstvene posljedice. A ima ih danas, jako dosta koji ne mogu više bez alkohola. (Herceg Novi, ž.)

Znam neke ljude koji su samo veseli i onda se onesvijeste na kraju,

onda ljudi koji su malo više emotivni i izražavaju svoje najdublje osjećaje i najmračnije strahove i slične stvari. Generalno, otklanja tu barijeru koja možda bude dobra, a možda bude i loša. Osim toga naravno, utiče i na moždanu funkciju, ne samo kad smo pod alkoholom, nego i kasnije, ako se konzumira pretjerano i duži vremenski period. Uvijek mi je majka govorila: "To usporava razvoj i ako kreneš, ako sada budeš pila, nećeš se razviti pravilno". **(Herceg Novi, ž.)**

Negativne u svakom smislu. Pogoršavaju zdravlje i mogu da naude drugima pod dejstvom alkohola. **(Budva, m.)**

Štetan po zdravlje u velikoj količini, može doći do delirijuma, gubitka svijesti, kome. **(Bijelo Polje, m.)**

Svako pijanstvo dovodi do toga da gubimo dio moždanih ćelija, ogupljujemo se, užasno pamtimo. **(Bijelo Polje, m.)**

Mladi shvataju i socio-psihološke posljedice pretjerane konzumacije alkohola. Svjesni su da pretjerana upotreba alkohola remeti odnose među ljudima, tako što može da dovede do konflikta i svađe među njima, što na kraju može imati i fatalan ishod. Pretjerana upotreba alkohola može da bude ključni faktor razaranja porodice, razvoda braka, ali i činilac koji razbija prijateljstva. Pretjerano opijanje uništava ugled u društvu i mlade ljude može da povede putem delikvencije.

Razdvajanje porodice, u većini slučajeva neki ljudi umru od toga. **(Podgorica, m.)**

Najveći je problem zbog raskida i raspada braka. **(Pljevlja, ž.)**

Ima sve te neke emotivne posljedice, kad se prijatelji posvađaju. **(Pljevlja, ž.)**

Muškarci postaju nasilni, mogu i da ubiju. **(Podgorica, m.)**

Svađe tada niotkuda nastaju, zbog gluposti. **(Pljevlja, ž.)**

Taj neki put delikvencije kojim se može otići pod dejstvom alkohola. **(Pljevlja, ž.)**

Možda je to loša slika u društvu. To je možda nešto najlošije u našim godinama. Već za starije ne mogu da kažem, ali za naše godine to je neki ugled u društvu. **(Budva, m.)**

„Dobre” karakteristike alkohola zbog kojih ga ljudi konzumiraju

Bez obzira na njegovu štetnost u socio-psihološkom i zdravstvenom smislu, mladi smatraju da alkohol ima i dosta „dobrih” karakteristika. Najveći broj mladih se slaže da alkohol ima moć da opušta u društvu, da je okidač bolje zabave, da pokreće na ples, popravlja raspoloženje, pomaže da zaboravimo na stvari koje nas opterećuju ili čine tužnima. Najveći broj mladih je saglasan i da upotreba alkohola smanjuje nervozu, pruža osjećaj sigurnosti i jača samopouzdanje, olakšava socijalne veze sa drugim ljudima, tako što pomaže da se oslobodimo, lakše ostvarimo komunikaciju i sklopimo prijateljstva. Upotrebom alkohola najčešće postajemo pričljiviji, a mladićima, koji popiju po neko piće, pomaže da budu sigurniji kada prilaze djevojkama.

Ljudi se opuste kad popiju. I podiže im samopouzdanje. (Budva, ž.)

Da zaborave na stvari koje ih opterećuju. (Nikšić, ž.)

Počinjemo da plešemo, a ne samo da gledamo u telefon. (Herceg Novi, ž.)

Pa mislim da je dobra osobina alkohola, iako mislim da ih nema puno, to što je simbol veselja. (Herceg Novi, ž.)

Možeš da kažeš ono što trijezan ne bi rekao. (Berane, ž.)

Spaja ljude nekako. Kada izađemo, na početku večeri, svi su za svoj sto. Kad se malo popije, onda smo svi braća. (Herceg Novi, ž.)

Vjerovatno su manje nesigurni (misli se na mladiće). (Budva, ž.)

Piju alkohol da bi zaboravili na probleme. (Bar, ž.)

Da uradimo nešto što inače ne bi uradili kad smo svjesni. (Bar, ž.)

Ako je neko drugi u tom istom stanju, potpuno se razumijemo. Svi se znamo i bitno je da nam je zabavno. (Bijelo Polje, m.)

Pa dobre karakteristike su što smo malo slobodniji. (Bar, m.)

A lakše djevojkama prilazim, to je sigurno. (Bar, m.)

Jedan dio mladih, među kojima dominiraju mladići koji ne konzumiraju ili vrlo rijetko konzumiraju alkohol, smatra da alkohol nema dobrih strana i da često služi samo kao opravdanje za neka loša djela, odnosno da je neka vrsta alibija.

Pa mislim da nema. Sad da kažem da konzumiramo alkohol čisto za raspoloženje, ali mislim da za dobro raspoloženje nije potreban neki suplement. (Budva, m.)

Nema uopšte dobrih strana. (Bijelo Polje, m.)

Mislim da nema dobrih karakteristika i da je to zabluda. (Bar, m.)

Opravdanje - šta god da se desi možemo reći da smo bili pod dejstvom alkohola. (Bijelo Polje, m.)

Da bi se opravdali nakon nekog djela: "Bio sam pijan, nisam znao šta radim". (Pljevlja, m.)

Kao dobra karakteristika alkohola koju navode mladi, a raširena je u našem društvu, jeste da ova supstanca može da poboljša zdravlje, odnosno pomogne kod zdravstvenih tegoba, pa se zbog toga koristi i u medicinske svrhe.

Nekad se koristi u medicinske svrhe. (Berane, ž.)

Alkohol u određenim količinama može poboljšati zdravlje. (Bijelo Polje, m.)

Zašto odrasli piju?

Na pitanje zašto odrasli piju, mladi su dali prilično ujednačene odgovore. Interesantno je da se pogled na konzumaciju alkohola kod odraslih u velikoj mjeri razlikuje od onog kod mladih ljudi. Naime, kao što smo vidjeli, mladi u sopstvenoj konzumaciji alkohola vide dosta pozitivnih strana, kao što su bolje raspoloženje, sticanje prijateljstava, oslobađanje od nervoze, povećanje samopouzdanja. Međutim, konzumaciju alkohola kod odraslih, sa druge strane, mahom povezuju sa životnim problemima koje odrasli imaju, odnosno za bijeg od problema, stresa, napora porodičnog života, a mnogo manje za veselje, zabavu. Najveći broj mladih, bez obzira na to kojeg su pola, smatra da odrasli konzumiraju alkohol uglavnom kad su tužni, zabrinuti, kad imaju neku muku, da bi zaboravili na probleme, da se rasterete, zato što im je život monoton. Takođe, mladi smatraju da odrasli sami odlučuju o svom životu, pa tako imaju i veću slobodu da biraju kada će piti. Konzumacija alkohola za odrasle je više stvar navike, nešto što se podrazumijeva kad si odrastao. Pokazuje se dakle da mladi ljudi svijet odraslih posmatraju kao neki period pun problema i obaveza, koje uglavnom opterećuju, i da rijetko kada piju da bi se zabavili, opustili ili proslavili neki uspjeh.

Pa stariji se više suočavaju sa stresom. Porodica, djeca, računi, posao...sve je to stres. (Budva, ž.)

Piju i da proslave neki uspjeh ili neku radost. (Pljevlja, ž.)

Od muke mu se pije. Na primjer Toma Zdravković je pio. (Bar, m.)

Iz ljubavi prema alkoholu. (Bar, m.)

Piju jer bježe od problema, od života. Nemaju snage da se suoče sa životom i to im je najlakše. (Bar, m.)

Definitivno je najveći razlog bijeg od problema. (Podgorica, m.)

Da bi se dokazali. Na primjer kad sam bio na nekoj svadbi, đed i sin koji žene unuka su se zagrlili, pjevali, gledali. I čuo sam kad su rekli: "Na svadbu se dolazi da se napiješ, tako da kad uđeš u kolo ne znaš da izađeš. Drugačije se ne dolazi". (Pljevlja, m.)

Od tuge, žalosti za nekim zbog smrti na primjer. (Bijelo Polje, m.)

Zavisnost. Neki ljudi ne funkcionišu bez određene doze alkohola. (Bijelo Polje, m.)

Iz navike, ali i bijega od stvarnosti. Ne znaju da riješe probleme u stvarnom životu i misle da će ih prerasti tako što će uzeti alkohol ili druge štetne supstance. (Herceg Novi, ž.)

Jednostavno stariji imaju dosta problema u životu. (Bar, ž.)

Pa život im je monoton možda, pa da podignu raspoloženje. (Bar, ž.)

Da li alkohol konzumiraju više muškarci ili žene? Zašto?

Na pitanje da li alkohol konzumiraju više muškarci ili žene, mladi su većinom odgovorili da alkohol piju više muškarci. Muškarcima, više priliči da piju alkohol kad izađu u grad. To je znak da je neko muškarac. Takođe, muškarcima se konzumacija alkohola više dopušta. Sa te strane oni su privilegovaniji od društva i roditelja. Sa druge strane djevojke su opreznije i odgovornije.

Više mislim da konzumiraju muškarci, zato što je možda to kao nekakvo oličenje muškosti. Možda je njima to tako predstavljeno. To je preglupo, ali jednostavno je to tako. (Budva, m.)

Iskreno, kad momak ode u grad, on neće naručiti sokić. Mora nešto da se pije, da se vidi, da bi bio muškarac. (Herceg Novi, ž.)

Obično momci koji imaju 17, 18 godina i kad ih vidiš da piju kolu onda vidiš da oni imaju i taj karakter, da se ne dokazuju svi preko alkohola. (Herceg Novi, ž.)

Ona će uvijek da bude odgovorna, stiče neku odgovornost, a prije nije bila takva. Uzme ona i popije, ali od kada je počela da vozi, kaže sebi ne, to su granice i to je to. (Herceg Novi, ž.)

Žene su više svjesne opasnosti. (Podgorica, ž.)

Pa na Balkanu će svašta da kažu ako vide ženu koja je popila, a muškarca će da opravdaju. Mi smo to toliko unormalili, a nismo trebali. (Podgorica, ž.)

Jedan dio mladih smatra da u današnje vrijeme i žene sve više piju i da su se u tom pogledu izjednačile sa muškarcima. Prema njihovom shvatanju, kada previše piju žene se opuste i mogu da izgube kontrolu. Neki od njih smatraju da žene tim što piju često žele da se dokažu. Mladići, naročito iz sjeverne regije, smatraju da ženama ne priliči da piju i da to odudara od uobičajene slike koju žena ima u društvu.

Gore nego muškarci. Teže sobom vladaju kad se napiju. Previše se opuste. (Bar, m.)

Sad je nekako izjednačeno. Počele su žene više da piju. (Berane, ž.)

Muškarci bolje podnose alkohol nego žene, ali danas je takvo vrijeme da žene sigurno duplo više piju nego muškarci. (Bijelo Polje, m.)

U današnje vrijeme djevojke možda više žele da piju kad su u muškom društvu da bi se dokazale. Meni je na primjer to OK za muško, ali djevojke stvarno... Mislim da im ne priliči da piju. (Pljevlja, m.)

Odudara od njegove slike o ženama sve to. (Pljevlja, m.)

Šta bi bila umjerena, a šta prekomjerna konzumacija alkohola?

Da li mladi ljudi vode računa koliko konzumiraju alkohol i da li znaju šta je umjerena, a šta prekomjerna konzumacija alkohola? Mladi kažu da su svjesni granica. Većina njih smatra da umjereno pijenje ima cilj da ih opusti. Umjereno piju obično kada imaju neki povod.

Umjereno pijemo dok se ne opustimo. Pijuckamo, imamo zdrave misli, znamo šta radimo i postupci su nam normalni. (Nikšić, ž.)

Pa iskreno, umjereno je dok ti osjećaš da to tebi prija, dok ne osjetiš da te spušta. Znam po sebi, osjetim nešto u tijelu, skroz me spusti, oči mi odmah nekako padnu i to mi je odmah znak da prekidam. (Herceg Novi, ž.)

Opšti utisak je da prekomjerno pijenje nije pojava koja je nepoznata mladima. Prekomjerno pijenje prepoznaju kao pijenje koje uključuje svakodnevno konzumiranje alkohola ili konzumiranje u velikim količinama i koje kao krajnji rezultat ima opijanje osobe. Shvataju da ono ima loše posljedice, izaziva vrtoglavicu, povraćanje. Smatraju da mladi treba da „stanu sa pićem“ čim osjete mučninu, nemoć, kada ne mogu da se kontrolišu ili kada počnu da rade gluposti.

Da ne možeš da stojiš na nogama je prekomjerno. (Herceg Novi, ž.)

Umjereno je sve dok može da se kontroliše, a prekomjerno je kad se izgubi svijest. (Pljevlja, m.)

Kad pretjera i počne da radi neke gluposti onda treba malo da smanji. (Herceg Novi, ž.)

Kad dnevno zna da popije gajbu piva. Normalno je čaša, dvije kad izađeš. (Berane, ž.)

Da krenemo od nas, umjereno pijenje je kad izađeš i popiješ jedno sa malim procentom alkohola, a ne napiješ se. (Podgorica, ž.)

Prekomjerno opijanje je dovođenje u stanje da ne znamo gdje smo. (Podgorica, ž.)

Prekomjerno je svakodnevno konzumiranje alkohola, a umjereno samo u posebnim prilikama ili u granicama normalnog. (Budva, ž.)

Gubljenje kontrole nad tijelom. (Pljevlja, ž.)

Kad nekome ne treba povod da pije, samo ustane i pije bez razloga po cijeli dan. (Pljevlja, ž.)

Prekomjerno je svaki dan piti, čak i jedno pivo dnevno. Znam iz ličnog iskustva, iz dosade smo išli da pijemo svaki dan. To je užasno. (Bijelo Polje, m.)

Šta je alkoholizam?

Mladi ljudi su pokazali da su svjesni toga šta je alkoholizam. Tu pojavu posmatraju kao vrstu zavisnosti koja često proizilazi iz nemogućnosti da se osoba kontroliše i funkcioniše bez upotrebe alkohola. Alkoholičari su ljudi koji izlaz iz neke situacije rješavaju alkoholom. Napominju da mnogi mladi pogrešno neka svoja stanja nazivaju depresijom, zbog čega se okreću piću smatrajući da su srećni jedino ukoliko piju. Takva navika ih može dovesti do zavisnosti od alkohola.

Pa možda neko ko ne umije da se kontroliše. Neko ko vidi neku bezizlaznu situaciju i tu situaciju pokušava da riješi alkoholom. (Budva, m.)

Pa zavisnost, neka vrsta zavisnosti, kad neko ne može da izdrži dan bez alkohola. I psihička i fizička zavisnost. (Bar, m.)

Kada neko prosto osjeća potrebu da bude u stanju pijanstva. I svakodnevno dobija tu potrebu, i ne može bez toga. (Herceg Novi, ž.)

Kad se pije prestanto - prešlo je u zavisnost. (Bijelo Polje, ž.)

Kad u glavu utuže da ne mogu bez alkohola, da je to njima sastavni dio života. (Podgorica, ž.)

Dosta je nažalost, mladih generacija koje znam, nekih drugova koji su mi rekli: "Ja više ne mogu da budem srećan ako se ne napijem". (Podgorica, ž)

Svi kažu depresivan sam. Ustvari to vide na mrežama i onda on sebi zahefta u glavu - ja pijem i to mene usrećuje. (Berane, m.)

Problem je što kod upravo tih stanja u kojima sebe nazivamo depresivnim, umanjujemo značaj stvarne depresije i ljudi koji zaista imaju problem s tom bolešću. Postoji ogroman broj onih koji upravo misle za sebe da nisu srećni i da nemaju osjećaju sreće. (Nikšić, m.)

Kad ga svakodnevno konzumiraju, kad postane opsesija, kad je neko zavisn i psihički i fizički. (Budva ž.)

Uzroci konzumacije alkohola

Socio-kulturni faktori

Crna Gora je specifično područje kada je u pitanju konzumiranje alkohola. Upotreba alkohola u crnogorskom društvu predstavlja dio istorijskog i kuturnog nasljeđa odnosno u velikoj mjeri je podstaknuta tradicijom i običajima. Sva slavlja kao što su svadbe, rođendani, rođenje djeteta, praznici i sve slavljeničke prilike, tradicionalno ne mogu proći bez konzumacije alkohola. To u velikoj mjeri primjećuju i potvrđuju mladi koji smatraju da je to jedna normalnost za crnogorsko društvo, kojom se uopšte ne opterećujemo. Običajna praksa pijenja je jako izražena, pa je u tradiciji da se alkohol proba već u djetinjstvu ili u pubertetu, naročito ako su u pitanju muška djeca. U svakodnevnom životu crnogorskog društva imamo različite situacije u kojima se koristi alkohol. Naročito se upotreba rakije veže za zdravlje. Često jutro počinje čašicom rakije zbog zdravlja, rakija se pije uz kafu, rakija je dobra da pročisti grlo, očisti ranu, smanji temperaturu i slično.

Muškoj djeci kad su mlađa roditelji iz šale daju da piju...pa kad napune 16, 17 to je već postalo rutina. (Nikšić, ž.)

Pa poznato je da dječacima kao veoma malim daju da probaju alkohol, pa ih onda hvale: "Bravo, tatin sin". (Pljevlja, ž.)

Nama je u tradiciji da se pije rakija, da kafa ide uz rakiju i to se nekako prenosilo s koljena na koljeno, više kod muškaraca. Uvijek je ta priča. Zato se mi i vezamo da je rakija zdrava. Mislim, u tradiciji nam je i nešto se previše ne opterećujemo oko toga. (Herceg Novi, ž.)

Za zdravlje. Zdravo je popiti ujutru rakiju da se pročistiš. Stariji ljudi kad ih boli zub promučkaju rakiju. Kad smo mali potopi nam majka čarape u rakiju, jer to izvlači temperaturu. Ogrebemo se - rakija. (Herceg Novi, ž.)

Da upotreba rakije ima veliki socio-kulturni značaj u životima ljudi našeg prostora pokazuje i običaj da se rakija daruje u svim svečanim situacijama. Kada se ide na slavu nosi se rakija/boca, kada se čestita rođenje, vjenčanje, nosi se rakija. Dakle, rakija predstavlja dio ne samo svakodnevnog života, već je dio naših tradicionalnih rituala. Zdravice na svim ovim događajima neizostavno se odvijaju uz neku vrstu alkoholnog pića. Mladi ljudi veoma dobro primjećuju da je konzumiranje rakije u ovim prilikama veoma poželjno, dok se na odbijanje ne gleda blagonaklono.

Čak se ono podstiče kod svih učesnika svečanih prilika. Jedan dio mladih napominje da je prvi put probao alkohol na svečanostima i veseljima. Iz tog razloga, smatraju, da je u Crnoj Gori donja granica prve konzumacije alkohola mnogo niža nego u drugim djelovima svijeta. Međutim, ako neko pretjera, može da naiđe na osudu.

*Pa Crnogorci su inače karakterističan narod, kršni i to, vazda su pili. Ja sam prvi put probala alkohol na slavi, nazdravljali su raki-
jom i rekli: "Za zdravlje". I to je nama nekako normalno. Mislim, kao
da je vezano dosta i za našu vjeru. Pričešćujemo se alkoholom, tj.
vinom i hljebom. (Podgorica, ž.)*

*Većina nas gleda na alkohol kao na uslov za zabavu, kao da je to
jedini način da se opustimo. Kad je neko već u kritičnom stanju i
treba da se povede kući, svi mu okreću glavu i niko ne želi tim da se
bavi. (Herceg Novi, ž.)*

*To je nezdravo. Nedavno sam pročitala na društvenim mrežama da
u Americi u 21. godini prvi put probaju alkohol, a mi već sa četrnaest
alkoholičari. I nama je to smiješno, a ne bi trebalo. (Podgorica, ž.)*

*Kod nas se alkohol non-stop pije. Piju kad se rodiš, a piju i kad um-
reš. (Pljevlja, m.)*

*Najviše običaji. Na primjer, u prošlosti kad je neko veće slavlje, tu je
većina ljudi, 90% njih katastrofalno opijeno. I onda se to nastavlja
generacijama. Kad neko izađe: "A moram se napiti, moram!"- kao
da se to mora. (Podgorica, ž.)*

*Gdje god da se okreneš, našem narodu je red da se popije. (Bijelo
Polje, m.)*

*Nema slavlja bez alkohola. Čak neće ni ljudi da idu ako nema alko-
hola. (Bijelo Polje, ž.)*

*To se sve prenosi tradicijom. Ćed preda sinu, pa unuku nešto, ma-
kar neko piće. Evo, ja imam kući flašu rakije koju je Ćed ostavio za
moju udaju. Tako i brat isto, za ženidbu. (Pljevlja, ž.)*

*Pa ja sam upravo alkohol probala kad sam bila sa majkom na sla-
vi. (Bijelo Polje, ž.)*

*Kažu stari, nema rođenja muškog djeteta ako nekog ne "iznesu".
(Bijelo Polje, m.)*

To je čisto izgovor da se popije. (Podgorica, m.)

Kada su u pitanju slavlja, mladi spominju i jednu odnedavno prisutnu priliku za slavlje, a to je proslava 18-og rođendana. Proslava sticanja punoljetstva predstavlja novi običaj kojim se podstiče konzumacija alkohola kod mladih. Međutim, mladi smatraju da se ljudi sa naših prostora opuštaju i vesele zahvaljujući svim navedenim proslavama, što nije slučaj sa nekim društvima koja su po tom pitanju mnogo rigidnija.

*Rođendani, posebno osamnaesti, su nama sad postali ona stanica
đe se napijamo - alkoholijada. (Herceg Novi, ž.)*

*Osamnaesti rođendan uvijek prođe u tome da svi piju, samo da bi
se hvalili kako su pili. (Pljevlja, ž.)*

*To mi se sviđa kod našeg naroda, što zna da napravi žurku i da se
zabavi, što nismo izgubili te neke običaje kao npr. Englezi. Oni
nemaju sad neke velike običaje. Ne umiju da se zabave kao ovdje
kod nas. Mi imamo i slavu, imamo neke običaje koji povezuju po-
rođicu, pa i ako se pije - veselimo se i srećni smo što imamo porodicu.
Porodicu uvijek možemo da okupimo za slavlje. (Herceg Novi, ž.)*

Interesantno je da su mladi spomenuli da se konzumacija alkohola na našim prostorima podržava i čestim spominjanjem u literaturi.

Kod naše narodne književnosti ima neki primjer. (Podgorica, m.)

*Samo da kažem da je i Marko Kraljević liječio Šarca nekim vinom.
(Herceg Novi, ž.)*

Mladi ljudi su spomenuli i jedan sveopšte prisutan običaj u Crnoj Gori, a to je pečenje rakije i pravljenje vina. Mladi smatraju da se i ovim običajima, koji su tradicionalno prisutni kod nas, na određeni način podstiče i održava česta upotreba alkohola.

*Pomenuli ste pečenje rakije. Moj deda nikad nije učestvovao, ali je
kazan bio njegov. I kad krene ta ceremonija, okupe se da degusti-
raju rakiju, da vide je li dobra. Kad se malo opuste meni je zaista
bila prijatna atmosfera. Ja tada nijesam pila sa njima. Zanimljivo
kako ti ljudi budu kao: "Ajde popij, nemoj da si..."; neću da opsu-
jem, ali mislim da znate šta hoću da kažem. "Ajde malo se opusti",
ali čim neko krene da razvija zavisnost ili krene sa prekomjernom
količinom, onda je to tabu: "Pusti ga, neka ga". (Herceg Novi, ž.)*

Pa samo to što nam je u tradiciji da pečemo rakiju, to nam odmah sve govori. Stvarno se nekako to od davnina radi. To je simbol neke zabave i veselja, gledaju te kao veseljaka. (Herceg Novi, ž.)

Jedan dio mladih smatra da je potpuno opravdano konzumirati alkohol u određenim prilikama i da takve tradicionalne običaje na slavljima, svadbama i sahranama ne bi ukidali. Kako oni kažu, red je da se popije. Oni koji smatraju da konzumacija alkohola nije neophodna u tim prilikama ipak popuštaju zbog važnosti tradicije i navike. Međutim, jedan dio mladih smatra da treba poštovati vjeru kada ona ne dozvoljava konzumaciju alkohola, ali da se u našoj sredini ta pravila često krše.

Treba da se nazdravi u određenim količinama, da se nazdravi za dušu. Ne bi to ukinuo, tradicija je tradicija. (Bijelo Polje, m.)

Smatram da je nepotrebno, ali to su običaji i na to smo svi navikli: za slave, za Badnje večer i jutro, Novu godinu, rođenje. (Budva, m.)

To je normalna stvar, u skladu s našom tradicijom. Nekako je ostalo zapisano i danas se prenosi i praktikuje. Stari su uvijek pili rakiju. Ja to ne opravdavam i ne sviđa mi se, ali je tradicija. (Pljavlja, m.)

Da li smatrate da se konzumiranje alkohola u Crnoj Gori posmatra kao dio procesa sazrijevanja muškaraca?

Posmatrajući tradiciju crnogorskog društva, jedno od često isticanih shvatanja, kada je u pitanju dostizanje zrelosti, naročito muškaraca, jeste da konzumiranje alkohola mladiće čini muškarcima, odnosno da pijenje predstavlja dio procesa njihovog sazrijevanja. Da li je takvo shvatanje i dalje prisutno u našem društvu i da li se tu nešto promijenilo? Razgovor sa mladim ljudima, kako mladićima, tako i djevojkama, pokazao je da je često takav stav prisutan kod starijih, ali da oni nijesu baš sigurni da konzumacija alkohola mladiće pretvara u odrasle i zrele ljude. Nakon konzumacije alkohola, ili prvog opijanja, dobija se podrška odraslih, ali se ništa ne mijenja u pogledu zrelosti, smatra većina muških učesnika. Konzumacija alkohola možda pojačava osjećaj hrabrosti i smjelost, ali je prema njihovom mišljenju tradicija ta koja je zaslužna za opstajanje takvog mišljenja.

Po tradiciji je tako. (Nikšić, m.)

Osjećate li se odraslije kad probate alkohol? Ne baš. (Nikšić, m.)

Ne. Kod nekih jeste, kod mene nije. (Budva, m.)

Smatra se kao da jeste. Kad sam se prvi put napio svi su bili kao: „Sad si veliki“. Tako se gleda. (Budva, m.)

Da se osjećamo tako mi bi onda svi pili. (Bijelo Polje, m.)

Otac i djed nisu nikad konzumirali, ali stričevi su mi veliki pijanci i stalno su mi govorili: „Bravo!“, još kao malom. (Bijelo Polje, m.)

Nisam muško, ako barem nisam probao. To se tako gleda. I već oni četiri godine stariji i zreliji nam to počnu pričati. (Bar, m.)

Ne pijem da bih izgledao zreliji, nego jer mi je zabavno i volim da pijem. (Bar, m.)

Jedan dio mladića smatra da mladi imaju lažan osjećaj zrelosti kada piju, a da se zapravo često radi o problematičnim mladićima.

Zavisí kako ko gleda. Ja kao neko ko ne pije posmatram momke kako se ponašaju dok piju. Oni pokušavaju da se ponašaju kao neki stariji, a ti stariji su u stvari problematični, jer nam nijesu dovoljno dobar uzor. (Bar, m.)

Veoma slično razmišljaju i djevojke. One smatraju da konzumiranje alkohola ni na koji način ne ukazuje na zrelost. Oni koji time dokazuju zrelost, u suštini pokazuju da zapravo nijesu zreli. Konzumiranje alkohola po njihovom mišljenju nikako ne može biti znak zrelosti. Samo napijanje može da bude znak nekog dokazivanja, ali ne mora da znači i zrelost. Sazrijevanje se postiže na drugačiji način i zavisi od onoga čime se pojedinac bavi i šta time pokazuje.

Ukoliko smatraju da se pokazuje da su zreli time što piju alkohol, to odmah i pokazuje da nijesu zreli. (Herceg Novi, ž.)

Mislim da su više nezreli upravo oni koji misle da tako sazrijevaju, dok piju. To je baš nezrelo ponašanje. (Bar, ž.)

Ja vidim da oni misle da tako izgledaju odrasli. Naši vršnjaci koji se tako ponašaju ustvari ne izgledaju uopšte odraslo, nego kao drip-ci. Oni to nikako da shvate. (Pljevlja, ž.)

Najmanje što mi se sviđa kod toga što rade jeste, što većina kad se napije hoće da se dokaže tako što želi da se tuče. Ne znam kako je drugim curama, ali meni je to ružno kad vidim. (Herceg Novi, ž.)

Kad smo već kod braće, ja sam htjela kažem da moj brat isto voli da popije. Pošto trenira voli da je to u nekim određenim količinama. Mislim da nije kod svakog isto, da sazrijevanje ne ide tako već na mnogo drugačiji način, zavisno od toga što radi, ima li neki hobi, nešto sa strane. (Bar, ž.)

Oni možda gledaju tako na to, ali ja evo, imam za primjer brata. On nikada nije probao alkohol. Ima 23 godine i bio je kum na vjenčanju i morao je da nazdravi i on je nazdravio, ali nije popio. To je čist primjer da to nije dio sazrijevanja. (Bijelo Polje, ž.)

Vršnjaci kao faktor

Kao jedan od bitnih faktora za početak konzumacije alkohola, ali i za njegovu kontinuirano korišćenje, često se navodi pritisak vršnjaka. Obzirom da vršnjaci igraju veliku ulogu u socijalnom životu mladih ljudi, postavlja se pitanje kolika je uloga vršnjaka u konzumaciji alkohola, da li mladi sami biraju kada će konzumirati alkohol, da li to rade pod pritiskom drugih da se ne bi razlikovali od njih, da ne bi štrčali iz grupe i da li sami vrše pritisak na druge. Opšti utisak koji mladi navode je da pritisak vršnjaka konstantno postoji. Jedan dio njih podlegne tom pritisku, kako se ne bi loše osjećali u društvu koje pije, da im ne bi bilo dosadno, da bi se zajedno opustili sa društvom ili zbog bojazni šta će drugi pomisliti o njima ako ne piju u društvu. Pritisak vršnjaka je najveći u sjevernom dijelu Crne Gore.

Smorio bih se kad ne bih popio makar jedno pivo. (Nikšić, m.)

Ako bih ja bila jedina u društvu koja ne pije onda bih se osjećala stegnuto, a oni bi svi bili opušteni. (Podgorica, ž.)

I onda se onaj koji nije pio osjeća manje bitnim u društvu. (Herceg Novi, ž.)

Ima ih mnogo koji se plaše šta će reći sredina ako se napiju. (Bijelo Polje, m.)

To je dosta problem kod našeg društva, jer danas nisi IN ako ne piješ. (Bijelo Polje, m.)

Mene su masu puta pritiskali. Ja samo izađem, ne ostajem, pukne mi film. Meni to smeta. Izašli smo da prošetamo, a ne da se opijamo. Kad društvo uzme pivo, a ja sok ili energetske piće oni odmah pričaju kako to ne smijem. Ako odbijemo da pijemo, oni psuju, nazivaju nas pogrđnim imenima. Ja tad samo izađem preko vrata. (Berane, m.)

Baš vrše pritisak. Kad kažeš nećeš da piješ još više "uforsate", pa govore: "Ako popiješ jednu daću ti to i to", klade se. (Berane, m.)

Postoji, ali meni ako se ne pije neću. (Nikšić, ž.)

Kažu mi ko sa sokom zdravi, žensku djecu pravi (smijeh). (Nikšić, ž.)

Većina se pridruži - kad svi mogu, mogu i ja. Bude dosadno kad svi piju, a ti jedino ne. (Berane, ž.)

Ja iskreno, ne pijem, ali u društvu dosta nagovaraju. Ja se ne dam. (Bar, ž.)

Da li i oni vrše pritisak na druge da konzumiraju alkohol? Jedan dio mladih, pri čemu prednjače mladići, priznaje da i sami vrše pritisak na svoje vršnjake da piju. Neki su shvatili da su pogriješili pa su se izvinili, dok drugi to nikada nijesu radili niti smatraju da za tim ima potrebe.

Nema pritiska. Mi smo ti koji vršimo pritisak. Kažemo im popij, moraš, došao si na dvije noge. Neću sam piti. (Nikšić, m.)

Ja sam druga pritiskao - popićemo samo jednu. On se naljutio to večer. Skoro svi smo pili. Ja sam pozitivan kad popijem i onda ja njega na šalu. Nije htio više da priča sa mnom, pa sam mu se sutradan izvinio. (Berane, m.)

Nikad nikog nisam prisilio da pije, pogotovo ne žensko društvo. (Bijelo Polje, m.)

Ja ponudim druga, ako neće, neće. (Berane, m.)

Ja nikad nikoga nisam nagovarao. Ja nemam potrebu ni da pitam za to. A ja samo šutim. Ako mu se ne pije, ostavljam. Nema potrebe da ja tebe maltretiram, ako ti se pije ispred tebe je flaša. (Podgorica, m.)

Drugarica mora da pije ako izađe sa mnom u grad. (Nikšić, ž.)

Ako nas je više, onda je tu društvo da pomogne. Ako sam sama onda ja nagovaram. (Berane, ž.)

Jedan broj mladih se uspješno odupire nagovorima vršnjaka da konzumiraju alkohol kada to ne žele. Smatraju da to i nije teško kad imaš svoj stav i da osoba treba sama da procijeni da li u određenom društvu ili trenutku hoće ili ne konzumirati alkohol. Navode da više cijene one koji imaju jasan stav i odlučnost da ne piju, nego one koji podlegnu tom pritisku.

Treba poštovati odluke drugih po tom pitanju, ali i oni treba da poštuju tvoje. Mnogi od njih su sami odlučili kada će prvi put probati alkohol ili se napiti. Smatrali su se dovoljno odraslim i to je bio dovoljan motiv.

Da, tamo će se nargila koristiti, ja ne želim. Nemam potrebu. Prosto ne želim to da konzumiram u životu. Ali nekima je to bitno u životu, žele da se istaknu u društvu i misle da su kul, ali zapravo nijesu. (Budva, m.)

Meni ne, jer me ne zanima tuđe mišljenje. Radije bih da vodim zdrav život kao sportista. Alkohol loše utiče na mišiće, prije svega. (Bijelo Polje, m.)

Meni je lako, samo kažem ne. (Budva, m.)

Ja sam jednostavno to htio. To je bila neka moja želja. Jednostavno, smatrao sam da sam dovoljno odrastao da probam i to je to, desilo se. (Budva, m.)

Nagovaraju, ali mene to ne dotiče. (Bijelo Polje, m.)

Imam dosta starijih drugova, koji uzmu da piju alkohol, a ja sok od breskve, ali mi nikad nisu rekli da popijem alkohol. Znaju da imam karakter da kažem neću. Nekad se napijem, pa mi sljedećih nedelju dana traje oporavak. (Bijelo Polje, m.)

Uvijek ću prije da prihvatim nekoga ko kaže da neće da pije, nego onog ko će sebe da koriguje zbog drugog. (Bijelo Polje, m.)

Ja imam slike s društvom - svi piju, a ja imam sok. (Podgorica, m.)

Pa ponekad da, ali mi nije prepreka da se držim svoje odluke. Kako imam taj stav zacrtan mislim da ne može da se promijeni bilo kakvim nagovaranjem. (Podgorica, m.)

Tu trebamo imati samosvijest šta mi želimo, a šta ne. Ja i drugarica kad odemo neđe, dogovorimo se oćemo li da probamo ili ne. Svidi nam se i narućimo još, ali nikad nismo prisilno nešto uradile. (Herceg Novi, Ź.)

Zato treba bit nekako u glavi normalan i dovoljno zreo da te ne povrijedi to što ćeš biti drugaćiji, što se izdvajaš, nego da ti to čak, imponuje. (Herceg Novi, Ź.)

Ja se osjećam posebno, jedino ja pijem fantu (smijeh). (Berane, Ź.)

Roditelji kao faktor

Na odnos mladih prema alkoholu i njegovoj konzumaciji u velikoj mjeri utiče i to kakav stav njihova porodica ima prema alkoholu. Kako roditelji gledaju na konzumaciju alkohola svoje djece, kakav im primjer oni i cijela porodica pružaju i šta im savjetuju. Svi mladi se slažu u tome da se roditelji ponašaju veoma zaštitnički prema njima i da su veoma zabrinuti kada je u pitanju konzumiranje alkohola. Plaše se ponašanja svoje djece pod dejstvom alkohola i da ne pretjeraju u konzumiranju. Prije svakog izlaska im daju savjete kako treba da se ponašaju, da li da piju i koliko. Mladi većinom izjavljuju kako su roditelji uglavnom protiv konzumacije alkohola, naročito kada su u pitanju djevojke.

Ne brane u određenim količinama. (Nikšić, ž.)

Roditelji su baš zaštitnički nastrojeni, ne daju i upozoravaju nas na alkohol, pa i ovo za otvaranje flaša da nam ne bi stavili drogu. (Podgorica, m.)

Kažu ne treba ti to, sportista si. (Nikšić, m.)

Meni majka govori da sam alkoholičar ako popijem dva piva kad izađem. (Bijelo Polje, m.)

Kad treba da izađem, uvijek je to: "Nemoj alkohol slučajno, nemoj". Mislim da imaju toliko povjerenje u mene da znaju da neću napraviti neki kaos, ali više strepe od toga da neko nešto ne sipa u piće. Ipak sam žensko. Koliko god ti standardi bili nametnuti, ja sam svjesna da sam žensko i da nekako trebam da se ponašam malo ozbiljnije nego što bi se neki momak ponašao. (Herceg Novi, ž.)

Moji znaju i svaki put drže predavanja šta ne treba. (Berane, ž.)

Moj otac je policajac i on me često upozorava. Naročito su zaštitnički nastrojeni jer sam djevojčica. (Bijelo Polje, ž.)

Pa moji mi brane i ja to često radim krijući. Ali oni ne piju. Sestra pije. (Pljevlja, ž.)

Roditelji generalno pokušavaju da spriječe to na neki način, pokušavaju da razgovaraju sa nama kako ne bismo pravili gluposti. (Pljevlja, ž.)

Većina mladih je izgradila odnos povjerenja sa svojim roditeljima kada je u pitanju konzumiranje alkohola i zbog toga su veoma zadovoljni. To znači da slobodno razgovaraju sa roditeljima o konzumaciji alkohola tokom izlaska, ali se nekad ipak desi da im ne kažu da su pili, kako se ne bi

brinuli. Najčešći savjeti su da izbjegavaju alkohol, ali ako već moraju da konzumiraju da ne pretjeruju, odnosno da piju u količinama koje ih neće dovesti do pijanog stanja. Svakako jedan dio mladih smatra da treba da se ponašaju kako sami odluče, dok se drugi trude da poslušaju roditelje, kako ne bi izgubili izgrađeno povjerenje. Tada bi se osjećali veoma loše.

Ako idem sa društvom kažu da ne pijemo, da se ne glupiramo, ali nikad ih ne poslušam, radim šta hoću. (Nikšić, ž.)

Nije da im ne kažemo iz nepovjerenja, nego da se ne brinu. (Nikšić, ž.)

Prije je bilo: "Nemoj slučajno da sam čuo da si pila", a sad: "Molim te ,uzmi ono što je zatvoreno, da ti slučajno ne bi neko sipao nešto, da znaš granicu, da se slučajno ne voziš s nekim". (Herceg Novi, ž.)

Mislim da meni mama ne bi pravila problem kad bih uzela jednu čašu nečega, tipa bambus ili nešto. Ali kad bi došla pijana, mislim da bi pala u njenim očima. Ne znam zašto. (Herceg Novi, ž.)

Gubitak povjerenja u tebe je gore nego bilo kakva kazna. (Herceg Novi, ž.)

To je jako bitno. Bitan je odnos povjerenja, razumijevanja. Takođe, razgovor s djecom. (Bijelo polje, ž.)

Moji isto imaju otvorenu komunikaciju sa mnom i uvijek kažu: "Pazi šta radiš". Bitno je da znaju u kom sam društvu. Uvijek mi govore, ako oću da pijem ili probam, da im kažem na vrijeme da bi bili pripravnici, za svaki slučaj. (Budva, ž.)

Moji znaju, oni vide kad popijem, samo se brinu da ne krenem puno da pijem. Popio sam možda dva puta cijele godine. Kad vide da sam pozitivan znaju koliko je sati. (Berane, m.)

Prije nego što izađem javim se roditeljima i onda oni savjetuju: „Pazi da ti ne stave drogu, pazi šta radiš“. (Berane, m.)

Roditelji predstavljaju uzor svojoj djeci. Ukoliko i roditelji piju, onda je veća vjerovatnoća da će i djeca piti. Većina mladih je izjavila da njihovi roditelji piju u normalnim količinama, uglavnom samo određenim povodom, odnosno na slavljinama, kada su u društvu ili uz obrok. Međutim, navode i slučajeve kada je neko od roditelja ili član porodice loš uzor svojoj djeci. U tom slučaju, takav roditelj ili član porodice predstavlja pokazatelj lošeg dejstva alkohola i može da bude razlog i motiv da dijete ne želi ili zazire od toga da konzumira alkohol. Jedan dio mladih ne pije iz vjerskih razloga.

Pa meni majka ne brani, ali me stalno upozorava kad krenem negdje da se pazim. Ona ne pije, samo ponekad kad su slavlja. Inače se baš zbog alkohola i razvela, kad sam ja bila mala, jer je otac bio notorni alkoholičar. Tako da smo poučeni tim iskustvom izuzetno oprezni sa alkoholom. Baš sinoć kad sam došla kući, rekla sam joj da sam malo popila, a ona je rekla da nema veze, samo da se ne ponavlja često. (Bar, ž.)

Mislim da je razgovor s roditeljima od velike važnosti. Mi smo imali probleme u porodici sa tim, tata je bježio od nekih problema i stalno je pio jedan period. I stalno se svađao sa majkom. Onda smo brat i ja riješili da sa alkoholom nikad ništa nećemo da imamo, jer on ne vodi niti naprijed niti nazad, već zakopava u mjestu. I onda smo razgovarali sa tatom i desilo se da nas je čuo, poslušao i ostavio ga. Više ne pije, ide sa nama nekad i na sport. (Bar, ž.)

Pa meni su to zgadili kao malom i to im je i bio cilj, da ne postanem takav. Da ne probam ništa, pa ni alkohol. I u tome su uspjeli. I oni su takvi. (Budva, m.)

Majka nikad nije pila, iako je živjela u sredini gdje svi piju, puše. Otac se nikad nije napio (barem je meni tako rekao). Imao je za primjer svog oca koji je znao i da prespava na klupi u parku, pa je prestao i okrenuo se vjeri. Više ne pije. Dok je svirao, jer je muzičar, znao je više da pije i da časti... to je do okruženja. (Bijelo Polje, m.)

Mi prvo naučimo da pijemo, pa da pričamo. To nam je u porodičnoj tradiciji. Znam mnogo rođaka koji su umrli od rakije. Moj rođeni djed je zapalio sebi jetru. Počeo je da pije od tuge za suprugom. Majka ne pije, nekad jedan liker i to je to. Tata isto. (Bijelo Polje, m.)

Moj otac jeste ranije konzumirao, ali je prestao jer je vidio da uopšte nije dobro to raditi. On radi na selu. Nije mu potrebno, jer ne može čovjek koji stalno radi da se opija i onda je prestao da pije. I sad uopšte ništa ne konzumira. A ne bi se ljutio kad bih ja počeo da konzumiram, mada mi stalno govori kako to uopšte nije dobro i da pazim s kim izlazim. (Pljevlja, m.)

Nama vjera zabranjuje da pijemo. (Pljevlja, m.)

Dostupnost pića kao faktor

Važan faktor koji doprinosi široj konzumaciji alkohola kod mladih je i dostupnost pića u prodavnicama, na trafikama, benzinskim pumpama i sl. I pored zabrane prodaje alkoholnih pića mlađima od 18 godina, mladi smatraju da se to pravilo ne poštuje i da su im dostupni svi alkoholni napici bez obzira

što su maloljetni. Takođe, u svim lokalima, kafićima i restoranima, mladima se bez problema služi alkoholno piće, ukoliko ga zatraže, i rijetki su slučajevi kada se od njih traži lična karta u cilju provjere godina. Sa druge strane, neki mladi smatraju da, i u slučaju da su mjere oko kupovine alkohola strožije, oni bi uspjeli da nekako dođu do njega. Mišljenja su da ni stariji o tome ne vode računa i da nerijetko sami šalju djecu da za njih kupe alkoholna pića. Većina njih smatra da to nije dobro i da institucije treba da povećaju kontrolu i češće kažnjavaju za kršenje tih pravila.

U jednom lokalu nisu dozvoljavali maloljetnima da piju. (Nikšić, ž.)

I kod nas u nekim prodavnicama ne daju bez lične, pa sačekaju da naiđe neko ko će da im kupi. (Herceg Novi, ž.)

Zavisi kako u kojoj prodavnici. U nekim prodavnicama daju, a u nekima traže ličnu i onda moraš da čekaš nekog starijeg. Pogotovo od ove godine. Tako i na trafikama isto. (Herceg Novi, ž.)

Svima nam je dozvoljeno da uzmemo bilo gdje i smatram da je to pogrešno. Naročito kad roditelji šalju djecu da im kupuju te stvari. (Podgorica, ž.)

Iako je zakonom zabranjeno za one ispod 18, vrlo često možemo da isti uzmemo u prodavnicama bez ikakve provjere. (Bar, ž.)

Da se konačno počne primjenjivati zakon toga ne bi bilo. (Podgorica, ž.)

I da se uskrati vlasniku profit. U stvari je za sve to kriva država koja ne kontroliše i ne piše kazne. (Podgorica, ž.)

Ko hoće, uvijek će nekako naći. (Budva, m.)

I da nije dostupno opet bi se većina snašla. (Berane, ž.)

Mislim da bi to izazvalo kontraefekat, ali ovo što je sad, da svi možemo kupiti i alkohol i cigare svuda i u svakom trenutku, uopšte nije dobro. Niko nas ne pita za godine, u kafićima svuda služe alkohol. (Bar, m.)

Zakon je strog i ne poštuje se. Svuda piše da je zabranjeno prodavati cigare i alkohol mlađima od 18 godina, a niko to ne poštuje. Ja svuda to mogu da kupim. Svi mi, na svakom ćošku. (Pljevlja, m.)

Mi imamo žrtve lažnog morala i ta uloga je namijenjena maloljetnicima. (Bijelo Polje, ž.)

Važnu ulogu u konzumaciji alkohola kod mladih igraju i mediji, medijski sadržaji. Filmovi, serije, mužički spotovi, reklame, prepuni su scena sa alkoholnim pićima koje podstiču mlade da intenzivnije konzumiraju alkoholna pića. Ukoliko se radi o poznatim mladim osobama, efekat ugledanja na idole je veći. Takođe, zahvaljujući reklamama, mladi se upoznaju sa vrstama pića koja postoje. Obzirom da mladi često koriste društvene mreže, napominju da su one prepune influensera koji koriste alkohol, kao i drugih različitih primjera i izazova vezanih za konzumiranje alkohola. Ovakvi sadržaji, prema njihovom mišljenju, utiču da i oni od 13 i 14 godina, koji prate ovakve sadržaje, probaju alkohol. Jedan broj mladih smatra da bez obzira na postojanje reklama kojima se podstiče konzumacija alkohola, mladi bi ga svakako konzumirali zbog njegovog uticaja na pozitivnu atmosferu kod druženja.

Mediji, društvene mreže baš doprinose. Na TV-u su rijaliti programi u kojima se konzumira alkohol. Ima i onih reklama za špricer, vino... Ima neka ponuda da se kupi sok i dobija se pivo. (Nikšić, ž.)

Tih storija sa alkoholom na Instagramu ima stalno. (Nikšić, ž.)

Ne mogu toliko da utiču na nas koliko na one od 13, 14 godina. (Nikšić, ž.)

Mislim da društvene mreže najviše utiču, jer se mladi takmiče ko će šta da objavi na Tiktoku ili Instagramu, sa koje lokacije i šta će da slika. Tipa, pođu na Verige i slikaju se sa nekim alkoholom u ruci. Onda odmah neko drugi mora da pokaže da i on isto to može. (Bar, ž.)

Mislim da razlog za alkohol apsolutno, nijesu reklame, ali da neka pozitivna atmosfera utiče na konzumaciju. (Bar, ž.)

Ja nikad ne bih probala Samersbi da ga nijesam videla na reklami. Ne bih znala da postoji. Gledala sam ljetos na Instagramu kako su influenseri napravili neku žurku na bazenu i svi naši influenseri su reklamirali na mrežama neko piće. (Podgorica, ž.)

Pa posle filma Toma su svi moji drugovi otišli u kafanu da piju. (Podgorica, ž.)

Ako tu učestvuju poznate ličnosti koje imaju dosta uticaja na društvo, to masu utiče. (Bijelo Polje, ž.)

Ja mislim da podstiču. Mislim, ko nije probao i kad vidi reklamu će reći: "Ajde da probam". Kao što ima dosta reklama koje ljude podstiču da probaju nešto. Ljudi oće da vide šta je to, kakvog je ukusa. (Budva, m.)

Konzumiranje alkohola

Mladi su ranije naveli opšte razloge zbog čega misle da ljudi konzumiraju alkohol, ali i šta smatraju da su glavni razlozi zbog čega mladi piju? Raznovrsni su razlozi koje oni navode i teško se može izdvojiti jedan ili nekoliko njih koji bi bili najbitniji, jer sve zavisi od situacije u kojoj se nalaze. Smatraju da piju zbog društva, da se pokažu, da bi bili kul, zbog osjećaja moći, da bi se zabavili, da se bili boljeg raspoloženja, da smanje strah, pobjegnu od problema, zbog raskida, zbog uticaja medija, društvenih mreža, radoznalosti, dosade, usamljenosti, stresa, porodičnih odnosa, nedostatka samopouzdanja, zbog tuge usljed gubitka najbližih, inata i protesta protiv autoriteta i sl.

Sve je nedostatak samopouzdanja. U društvu želiš da ispadneš bolji. (Podgorica, ž.)

Nemaju šta da rade. (Bijelo Polje, m.)

Društvo je po meni glavni faktor. Mislim da baš niko ne bi svjesno došao i rekao: "Sve mi je super, ajde da se napijem". (Bijelo Polje, ž.)

Kad se nešto zabrani onda se uvijek desi kontra. Ako roditelj nešto zabrani mi radimo uglavnom baš to što je zabranjeno. A može isto i zbog nekih problema, porodičnih, bježanje od njih. (Bar, m.)

Kod nas kad se zabrani - mi onda za inat. (Podgorica, m.)

Neograničena tuga. Imam poznanika, umrla mu je majka prošle godine. Prije toga je bilo bolesna četiri godine i on je počeo da pije misleći da će mu to pomoći. (Bijelo Polje, ž.)

Danas mladi piju iz gasa, jer je kul, jer ih natjera društvo, jer hoće da budu top. (Budva ž.)

Možda neko hoće kada je tužan ili kad raskine s curom da proba da preboli. (Budva, ž.)

Da bili šmekeri prema djevojkama. (Bijelo Polje, m.)

Glavni razlog je da bih uživao, a nekad pijem da bih izbacio neku tugu iz sebe. I zaboravim je. Postane mi lagano i prođe. (Bijelo Polje, m.)

Pokušava da izbjegne problem. Mnogi piju jer pokušavaju da odu iz realnog života u neki paralelni svijet, da nisu prisutni ovdje i dobro im je dok se ne otrijezne. (Bijelo Polje, m.)

Pa možda više zbog neuspjeha npr. u sportu ili nečem čime se bave van škole. (Bar, m.)

Misle da će biti popularniji. (Bijelo Polje, m.)

Većina mladih su, bez obzira na pol i koliko se sjećaju, prvi put probali alkohol kao djeca, već u uzrastu od 5 ili 6 godina, pa nadalje. Najčešća alkoholna pića koja su probali su bili pivo i rakija, a gotovo uvijek piće im je ponudio neko iz porodice, najčešće muški član: otac, djed, tetak, ujak, stric. Uglavnom im se ukus alkohola nije dopao. Kasnije su alkohol probali nakon svoje 13. godine.

Drugi, treći razred, na selu sa kumovima. Ukrali rakiju. Osjećaj grdan. (Nikšić, m.)

Prvi put sam probala kao dijete. Neko mi je dao rakiju i nije mi se svidjela. Prvi put da mi se dopao alkohol je bilo kad sam imala 13. Ponudila mi je tetka neki liker i bio je ukusan. Prvi put sam se napila četiri dana nakon 15. rođendana. (Herceg Novi, ž.)

Ja sa dvije godine - tata je sjedio u kafiću, bila je čašica i mislila sam da je to voda, zalećela sam se i popila. (Herceg Novi, ž.)

Ded ili ujak, gutljaj piva, 10 godina. (Podgorica, m.)

Meni je deda dao vino kad sam bila mala. Ne sjećam se sa koliko godina. (Budva, ž.)

Baš mali, tata i vino. (Podgorica, m.)

Pa za razliku od njih, tek sa 15 godina, pivo. Na rođendanu kod sestre, brat mi ponudio. (Bar, m.)

Da li je konzumiranje alkohola kod vas potreba ili navika?

Kao što smo vidjeli mladi su dosta rano prvi put probali alkohol. U godinama od 15 do 18, konzumacija alkohola, prema njihovim riječima polako prerasta u naviku koja uljepšava život. Sada kada izađu u grad, najčešće piju pivo i rakiju, a djevojke neka slatka pića, koktele, a često i sokove. Ponekada se među njima razvija takmičarski duh u smislu ko će više da popije, a takve situacije su češće među muškarcima. Mladi navode da uvijek piju u društvu i da mnogi njihovi vršnjaci često miješaju pića. Ne zaus-tavljaju se samo na tome već alkoholna pića mješaju sa travom, tabletama ili psihoaktivnim supstancama što nekada može imati tragične posljedice.

Pa više je navika, jer ne znamo šta da pijemo. Sve brzo dosadi. (Bar, ž.)

Čisto da mi uljepša život. Ponekad želiš da uživaš u momentu. (Bijelo Polje, m.)

Jedino što miješam je pivo i tekila. Jedno vrijeme smo pili međušku i pivo. (Bijelo Polje, m.)

Od trave pa sve na gore. Trava plus pivo pretpostavljam. Takmiče se, naročito muškarci. (Bar, ž.)

Miješao sam par puta travu i alkohol da se dobije bolji efekat. (Bijelo Polje, m.)

Ja znam da miješaju bromazepam sa alkoholom. Nekako pojačava dejstvo. (Bijelo Polje, m.)

Ma da, svašta se miješa. Da ne pominjem kako je to sve skupo u klubovima, po 20 eura su kokteli. (Budva, ž.)

Miješaju, naravno. Nijesam direktno prisustvovala, ali sam upućena i vidim kad izađem u grad. (Bar, ž.)

Jedan poznanik je miješao neke psihoaktivne supstance sa alkoholom i zamalo je poginuo jer je vozio takav. (Bar, ž.)

Mladi veoma dobro uočavaju da pretjerana konzumacija alkohola nije dobra ni za pojedinca ni za okolinu. U svom okruženju primjećuju česte porodične svađe izazvane pretjeranom konzumacijom alkohola. Isto tako u svom okruženju prepoznaju primjere kada pijano stanje čovjeka počinje da utiče na psihi i izaziva agresivno ponašanje prema članovima porodice, narušavajući porodične i prijateljske odnose. Uočavaju da ljudi usljed pijanstva, nekada gube kontrolu nad sobom i nijesu svjesni svojih postupaka. Takođe, navode primjere da mladi, koji sve više postaju zavisni od pića, ispoljavaju kriminalno ponašanje.

Jedan momak, koji redovno pije, je došao kući pijan i maltretirao majku. I onda se i policija uključila, smjestili su ga u dom. Imao je ispod 18 godina, ali je bio pod nekim dejstvom. (Pljevlja, m.)

Ima jedna porodica gdje sin spava sa sjekirom ispod terase. Kao da čuva nešto od nekog, a stalno je pijan. Nije mnogo star, možda oko 22 godine, ali od alkohola je kažu, poludio. Svi se plaše od njega. Ustvari, on se iz zatvora vratio takav, a što je bio u zatvoru ne znam. (Pljevlja, m.)

Ima i primjera gdje se djeca zadužuju da bi pila. Piju na veresiju pa roditelji idu da plaćaju. Ili prodaju nešto iz kuće, kao narkomani. Nije isključeno da su krenuli i tim putem. (Pljevlja, m.)

Jedan drug je, kad je popio čašicu rakije, bukvalno pao na pod. Drugi je na polumaturi pio Somersbi i Smirnof ajs. Popio je tri pića i krenuo da zaranja kao flamingo glavom u pijesak, a ostali su krenuli obučeni da plivaju. (Budva, ž.)

Utiče na kršenje javnog reda i mira, saobraćajne prekršaje. (Podgorica, ž.)

Pričala mi je majka kako je jedan stariji brat kidnapovao svog mlađeg brata i nije htio da ga vrati, dok mu roditelji nijesu dali novac za alkohol. (Podgorica, ž.)

Krade novac da bi imao da pije. (Podgorica, m.)

Brakovi se rasturaju zbog toga. (Berane, m.)

Mentalno se skroz promijeni kad počne da pije. Mijenja svoj stav i sve. (Berane, m.)

Pa najviše sam primjetila gubljenje tog prijateljskog odnosa sa roditeljima, jer se naši roditelji baš trude da budu prijatelji djeci i otvoreni prema njima. A kad se taj odnos poljulja, to je gore nego kad izgubiš bilo kog prijatelja. To se baš preko alkohola može dogoditi. Naročito kod muškaraca, koji su često agresivniji od djevojaka kad popiju i skloni su da povrijede svoju majku ili oca. (Herceg Novi, ž.)

Baš skoro se jedan moj drug napio i otac mu je saznao da pio. I odnos im se baš poremetio. On je sad i u kazni. (Herceg Novi, ž.)

Na kraju, kada su dobro razmislili o svemu rečenom, kada su sagledali mnogobrojne posljedice koje konzumacija alkohola može da proizvede, svi redom su bili saglasni u tome da učestalo konzumiranje alkohola može, kako njih lično, tako i njihove vršnjake, da odvede u alkoholizam.

Iz ove generacije, dosta će njih izaći u velike alkoholičare. (Herceg Novi, ž.)

Uveliko smo u tome, čini mi se. (Herceg Novi, ž.)

PREPORUKE MLADIH

Na kraju fokus grupnog razgovora, mlade smo pitali šta misle da je potrebno uraditi kako bi se smanjila konzumacija alkohola među mladima u Crnoj Gori. Izdvojili smo neke od preporuka:

1. *Ovo nije loše vrijeme, ovo smo loši mi! Nedostatak usmjerenosti stanovništva na ozbiljne probleme koji najčešće mogu da dovedu do bijele postelje iz koje nema povratka. Još nije kasno, još imamo vremena. Obratite pažnju, jer baš sutra to može biti neko ko vam mnogo znači.*
2. *Mislim da treba smanjiti proizvodnju alkohola. Takođe, reklamiranje alkoholnih proizvoda treba smanjiti. Ljudska odgovornost je na prvom mjestu.*
3. *Više edukacije na tu temu, promovisanje zdravih stilova života kod mladih. Što se tiče kupovine mislim da je sasvim dovoljno sve ovo, a prosto ako neko hoće da dođe do alkohola - doći će. Neke stvari je potrebno menjati iz korena, kao na primer kulturu i običaje. Dokle god sredina to podržava džaba sav napor.*
4. *Mislim da je ljude najbolje „opaliti po džepu“. Ionako nama Balkancima novac ponekad znači više od života. Mislim da je novčana kazna najdjelotvornije rješenje.*
5. *Podizanje svijesti kod maloljetnika da je alkohol štetan po njihovo zdravlje i razvoj organizma. Kontrola ugostiteljskih objekata radi provjere da li maloljetnici konzumiraju alkohol. Novčane kazne za mlade od 18 godina.*
6. *Smanjeno promovisanje alkohola u medijima, pristup roditelja djeci pri objašnjavanju problema alkoholizma.*
7. *Iskreno, mislim da bi se smanjila konzumacija alkohola kod mladih ljudi u Crnoj Gori trebalo bi da se pojačaju mjere kao što je do 21. godine da se ograniči unos pića, kao i da se zabrani opijanje.*
8. *Treba poraditi na tome da se promeni slika da je alkohol „kul“ i da neko treba da se dokazuje drugovima konzumiranjem alkohola. Treba mnogo više propagirati koje su loše strane alkohola, kakve posljedice alkohol/alkoholizam ima na pojedinca i njegovu/njenu okolinu.*
9. *Trebalo bi da plate novčanu kaznu kako bi prestali da piju. Takođe, ljudi koji su zavisnici bi trebali ići na odvikavanje.*

10. *Prvenstveno pooštavanje mjera u marketima i klubovima, razgovor roditelja sa djecom o važnosti bezbjednosti tokom slavlja (konzumiranje alkohola) i samih razloga uzimanja (suočavanje sa problemima).*
11. *Da alkohol bude ilegalan.*
12. *Podizanje svijesti, više ovakvih radionica, zakonske restrikcije.*
13. *Mislim da djeca treba što više da pričaju sa roditeljima i da budu svjesni onoga što rade.*
14. *Savjetovanje mladih, više anketa, prezentacija u školi, da se više vodi pažnja i od strane starijih.*
15. *Da se uvedu u škole radionice o alkoholu, njegovim manama. Takođe da se na TV stave kratke reklame o ovoj temi.*
16. *Manja pristupačnost alkohola, „smanjeni“ običaji, veća pristupačnost pedagoga i institucija kojima bi se mladi mogli obratiti za pomoć. Ona bi im morala grantovati sigurnost.*
17. *Nema nekog uticaja, ali mislim da bi trebalo da se promijeni gledanje društva na to.*
18. *Možda održati više rekreativnih sekcija na kojima bi se govorilo o opasnosti alkohola.*
19. *Moramo više da se družimo sa ljudima koji ne piju.*
20. *Roditelji da pričaju otvoreno sa djecom o ovome, da djeca ne bi osjećala strah.*
21. *Pričati češće sa njima o ovoj temi i pomoći im da shvate da alkohol nije normalna pojava u društvu.*
22. *Fokus mladih sa alkohola prebaciti na neke vrednije stvari.*
23. *Mislim da treba da se preduzmu strožije mjere, da provjeravaju kafiće ili kafane. I država treba da prati propise koji su postavljeni.*
24. *Treba podići granicu godina koja vam omogućava kupovinu alkohola. Takođe, smatram da treba uvesti veću kontrolu nad kupovinom alkohola, odnosno ne treba isti prodavati maloljetnicima.*
25. *Konzumacija alkohola kod mladih je češća zbog nedostatka pažnje, uticaja društva.*
26. *Veća komunikacija sa roditeljima i izgrađivanje sopstvenog stava.*

ANALIZA REZULTATA ISTRAŽIVANJA PUTEM INTERVJUA

Analiza rezultata fokus grupnog razgovora sa mladima pokazala je kako mladi iz sopstvene vizure percipiraju konzumiranje alkohola, koliko prepoznaju opasnosti konzumacije ove supstance i kako se oni lično i njihovi drugari odnose prema tome. Sa druge strane, analiza intervjuja sa sagovornicima koji su stručnjaci u svojoj profesiji, koja je na direktan ili indirektan način povezana sa problemom alkoholizma ili radom sa mladima, kao i sa onima koji sa alkoholizmom i mladima imaju posredno ili neposredno iskustvo, pružiće jedan dublji uvid u problematiku konzumacije alkohola kod mladih u Crnoj Gori i ukazati na neka moguća rješenja i konstruktivne predloge za uspješniji prilaz ovom problemu, koji je u interesu cijelog društva.

Sagovornici u ovom dijelu istraživanja su dakle, bili pripadnici državnih i zdravstvenih institucija, članovi NVO, profesori u školama, pedagozi, psiholozi, roditelji i njihovi predstavnici, predstavnici mladih i liječeni alkoholičari. Stručna sprema gotovo svih učesnika je VSS. Sastav sagovornika ukazuje da se radi o osobama koje su prilično kompetentne da razgovaraju na temu konzumacije alkohola kod mladih. Veliki broj sagovornika, koji su stručnjaci, direktno je uključen u rad sa mladima koji su zavisnici od alkohola, imaju veliko iskustvo u projektima koji se tiču mladih i kroz svoje aktivnosti kao što su radionice, kampanje i slično, se bave različitim problemima mladih. Roditelji i nastavnici iz svog primarnog iskustva su vezani za mlade, tako da su upućeni u sve razvojne faze i iskušenja kroz koja prolaze adolescenti. Svi oni veoma analitički prilaze problemu rane upotrebe alkohola u našem društvu i upotrebi alkohola kod mladih i uopšte, upoznati su sa opasnostima koje nosi upotreba alkohola, uglavnom poznaju vrste alkoholizma, imaju prilično jasne refleksije o načinima i mehanizmima kojima društvena sredina ohrabruje, podržava i stimuliše ranu upotrebu alkohola.

Najveći akcenat u razgovoru dat je mjerama prevencije rane upotrebe alkohola kod mladih, gdje se željelo čuti mišljenje sagovornika o tome koji bi to bio najbolji pristup mladima u pogledu upoznavanja sa svim štetnim posljedicama upotrebe alkohola i prepoznavanja uslova koji podstiču široku upotrebu alkohola u našem društvu, kao što su mediji, nepoštovanje zakonskih ograničenja, niska cijena alkoholnih pića, nelegalna proizvodnja alkoholnih pića. Takođe, cilj nam je bio da čujemo šta misle o tome na koji način i kojim mehanizmima porodica, škola i uopšte društvo

mogu doprinijeti smanjenju konzumacije alkohola kod mladih i da u tom pravcu daju preporuke. Doprinos naših sagovornika će biti predstavljen kroz naredne tematske cjeline.

Edukacija se često preduzima kao mjera prevencije konzumacije alkohola kod mladih.

Šta bi trebala da obuhvati ta edukacija?

Svi sagovornici su saglasni da je najbolja mjera prevencije konzumacije alkohola kod mladih edukacija. Najčešće mišljenje je da edukacija treba da počne u osnovnoj školi, međutim ozbiljnost posljedica, kao i socio-kulturne karakteristike naše sredine navode neke od sagovornika na ideju da bi se sa edukacijom moglo krenuti još ranije. Prevencija upotrebe alkohola ne treba da počne u periodu adolescencije već mnogo ranije, dakle od najmlađih dana pri čemu naravno, roditelji imaju najvažniju ulogu. Dakle, primarna edukacija treba da krene u porodici, od roditelja, čija je uloga višestruka, a prvenstveno se sastoji u tome da svojoj djeci ukažu na mnogobrojne štetne posljedice konzumacije alkohola.

Prevencija treba da krene od porodice. Porodica je prvo mjesto gdje dijete uči sliku o svijetu i šta je dozvoljeno, a šta nije. Roditelji treba da povedu računa da ne piju pred djecom ili ako piju, da djeci ne daju da piju u tim nekim sporadičnim okupljanjima, da se o alkoholu priča kao o problemu, to ne smije da bude tabu tema. (S)¹⁶

To su već faze u okviru porodice koje treba da se sprovedu i gdje bi roditelji s djecom trebali da vode razgovor o štetnim uticajima alkohola. (S)

Porodica u Crnoj Gori je prva linija prevencije, ali i sredina u kojoj djeca ostvaruju svoj prvi kontakt sa nekom alkoholnom supstancom. Crnogorsko društvo snažno njeguje tradicionalne običaje u kojima uloga alkoholnih pića uopšte nije zanemarljiva. Konzumacija alkohola je opšteprihvaćena u svim važnim događajima čovjekovog života. Dijete se u crnogorskom društvu veoma rano prvi put susreće sa konzumacijom alkohola u svojoj sopstvenoj porodici. Porodica prva, daje loš primjer odnosa prema alkoholu, odnoseći se prema njemu kao prema nekoj bezazlenoj supstanci.

16) Umjesto imena sagovornika/sagovornica i navođenja njihove profesije nakon komentara data je samo slovná oznaka njihove uloge u ovom istraživanju: R - roditelj ili predstavnik roditelja, M - mladi, S - stručnjaci, PPP - profesori, pedagozi i psiholozi u vaspitno-obrazovnim institucijama, NVO, N - novinari, LA - liječeni alkoholičar.

Česta konzumacija alkohola čini da dijete posmatra alkohol kao sastavni dio porodičnog života i svakodnevnih rituala, što može da zaintrigira dijete da ga i samo proba. Roditelji stoga, treba da budu lični primjer djeci.

70% posto takozvanog prvog alkohola je popijeno unutar porodice. Ova činjenica i ovaj podatak govore da je alkohol opšteprihvaćen, da je tradicionalno prihvaćen i jednostavno da ga ljudi na taj način i doživljavaju. Međutim, javnost prenebregava detalj da je alkohol najčešće prva droga koja se spominje kod adolescenata ili prva droga kod ljudi koji krenu tražiti pomoć. (NVO)

Dijete uči ugledanjem. Ako vidi da roditelj pije, onda smatra da to nije ništa strašno i onda će i ono imati tu potrebu: "Zašto da ja ne uzmem da popijem kad vidim da pije tata, pije deda, pije stric ili bilo ko, i majka i tetka i tako dalje". (S)

Jako vjerujem u lični primjer. Ako vi na stolu, za ručkom imate alkohol svakoga dana, a djeci objašnjavate da ne treba da piju i kako je to štetno, onda ne vjerujem da ćete ih baš ubijediti. Ja vjerujem u uticaj na neke naše tradicionalne navike vaspitavanja djece, jer sam mnogo puta vidjela oca kako daje djetetu alkohol - dijete se namršti, a mi se svi smijemo. I mi tu utičemo da se na to gleda kao na potpuno prihvatljiv način svakodnevice, slavlja, svega i svačega. (S)

Mislim da treba više uključiti i roditelje, jer su nam neka istraživanja u drugim oblastima pokazala da danas, veliki uticaj na mlade imaju i njihovi roditelji. Kad kažem roditelji mislim na porodicu i okruženje u kojem djeca i mladi odrastaju. (NVO)

Nekako je danas, postalo društveno prihvaćeno da se konzumira alkohol i djeca sve češće imaju priliku da slušaju, ne samo u kući, o tome kako je potpuno prirodno da se popije po neka čaša. (NVO)

Jedan od veoma konstruktivnih predloga sagovornika, koji bi u značajnoj mjeri pomogao procesu edukacije od najranijih uzrasta, je edukacija samih roditelja. Obzirom da su i sami odrasli u sredini u kojoj vlada tradicionalno rasterećen odnos prema upotrebi alkoholnih pića, neophodno je i da roditelji shvate zašto je rana upotreba alkohola loša za mlade, da može da vodi do alkoholizma, čije su zdravstvene, kao i socijalne posljedice najčešće pogubne. Tek kada sami roditelji razumiju mnogostruke pogubne efekte upotrebe alkohola, tek onda mogu na pravi način da to prenesu svojoj djeci.

Edukacija porodice, bilo da je to da škole organizuju različita predavanja i edukacije za članove porodice o štetnosti alkohola ili nešto drugo. To treba da bude dosta medijski popraćeno, a zatim da se u školama radi i sa djecom na temu prevencije. (S)

Možda i edukacija roditelja, da i njih naučimo nekim stvarima, da i oni možda shvate da je alkohol dostupan i da što ranije počnu razgovor na tu temu sa djecom. Da im budu podrška u tome da nauče da se odbrane, da nauče da kažu ne, ako im nije do toga. (PPP)

Sagovornicima je poznato da se o temi upotrebe i posljedica alkohola razgovara u osnovnoj školi. Međutim, opšti utisak je, obzirom na i dalje visok stepen konzumacije alkohola među adolescentima, da edukacija koja se sprovodi u školama ne daje dobre rezultate. Jedan od mogućih razloga je taj što se toj temi ne pristupa na sistematičan način. Način edukacije, ukoliko je sprovode stručnjaci, mora biti prilagođen dječjem uzrastu i predstavljen na dovoljno razumljiv način djeci određenog uzrasta. Još jedno pitanje koje sagovornici navode kao problematično jesu i kompetencije lica koja sprovode edukaciju u školama.

Ja sam bio svjedok da su u škole ulazili i ljudi bez ikakvog kredibiliteta. Nemaju iskustva da govore o ovoj problematici. Treba odrediti jednu strogu selekciju, jako strogu kontrolu nad edukacijama koje se nude djeci. (NVO)

Uspješan oblik edukacije za djecu i mlade treba da bude takav da ih u potpunosti upozna sa tim šta je to alkohol i kakva dejstva izaziva u organizmu. Mladi su često nesvjesni da alkohol prouzrokuje različita oštećenja nervnog sistema. Nervne ćelije su jedine ćelije koje se ne obnavljaju. Imajući ovo na umu djeca će bolje shvatiti koliku štetu upotrebom alkohola mogu sebi da nanesu. Takođe, edukacija treba da obuhvati upoznavanje sa psihološkim posljedicama. Recimo zavisnici od alkohola mogu da razviju različite psihijatrijske dijagnoze, kao što je takozvano alkoholno ludilo.

Sagovornici napominju da škola različitim edukativnim programima upoznaje djecu i mlade sa opasnostima upotrebe alkohola i radi na prevenciji. U osnovnim školama postoji izborni predmet *Zdravi stilovi života* čiji sadržaj, između ostalog, ima upravo tu svrhu. Obzirom na važnost materije koju pokriva, prema mišljenju sagovornika, trebalo bi ga učiniti obaveznim predmetom, jer ga veoma mali broj učenika odabira. Dakle,

pored porodice, u edukaciji kao prevenciji upotrebe alkohola kod mladih, škola takođe, igra važnu ulogu.

Najbolje je ukoliko se bude ulagalo da izborni predmet Zdravi stilovi života postane obavezan predmet. Djeca tako imaju priliku da steknu neke osnovne informacije o prevenciji. Ne bi bilo loše da provjerite koliko djece je zapravo obuhvaćeno tim predmetom. Bili smo frapirani 2018. godine koliko malo djece odabere taj predmet. (NVO)

Škola je tu vrlo bitna, jer u školi postoje različite radionice i projekti u koje mogu da se uključuju djeca. Ono što će možda najviše privući pažnju omladine jeste direktno prenošenje iskustva bivših zavisnika od alkohola. Vrlo je bitna promocija zdravih stilova života, koje je potrebno početi primjenjivati kroz škole. (S)

Mislim da sa edukacijom treba krenuti što ranije, već u osnovnoj školi. Kako sve kreće, kako se ulazi u taj neki začarani krug. Upoznati ih možda i sa konkretnim primjerima. Možda i u okviru radionica i obuka dovoditi ljude koji su prevazišli taj problem i na taj način, kroz iskustvo, raditi na edukaciji mladih. Naravno, tu su i stručni ljudi, ljudi iz struke koji bi takođe, prezentovali ovaj problem odnosno posljedice alkoholizma. (N)

Samo da se djeci daje više informacija, koje su posljedice prevelikog konzumiranja alkohola, a i kako dolazi do te faze da oni previše konzumiraju alkohol i da budu zavisnici. (PPP)

To bi trebalo da rade osobe koje su osposobljene i edukovane za to, ne nužno nastavnici. Ne znam ni koliko imaju vremena, niti koliko djeca posvete pažnju tome kada im nastavnik govori nešto što najčešće, nije njegova struka. Mislim da više dopire do njih kad im dođe neko sa strane i priča im o tome. I ne mislim da to treba da bude čas kao i svaki drugi, nego da postoji neki sistem, da im kažemo da ćemo dva puta u polugodištu pričati o bolestima zavisnosti, pa između ostalog i o alkoholu. (R)

Mislim da je potrebna neka vrsta manje formalne komunikacije sa mladim ljudima. Kroz neke diskusije, koji bi se održavale na nivou škole. Kada imamo neku takvu vrstu diskusije i kada tu nema profesora, kada to nije klasično predavanje, onda tu možemo da dođemo do mnogo boljih podataka i da imamo situaciju gdje će mladi da nam se otvore, da kažu ono što misle. Čim imamo nekog starijeg odmah imamo neku barijeru da mladi ne žele da razgovaraju i da ne žele da budu otvoreni. (NVO)

Predmet *Zdravi stilovi života* bi svakako trebalo uključiti i u srednje obrazovanje, obzirom da se u tom uzrastu prolazi kroz period fizičkog i mentalnog sazrijevanja, zbog čega su nekako i mladi najviše u iskušenju da prvi put probaju alkohol. Obzirom da se radi o uzrastu koji već ima svoje idole u umjetničkom, sportskom i naučnom svijetu, jedna od dobrih ideja je da se u promociju zdravih stilova života uključe upravo one osobe koje predstavljaju uzor mladim generacijama.

Vrlo je bitna promocija zdravih stilova života koju je potrebno početi primjenjivati kroz škole. Obzirom na karakter današnje mladine malo zavisi i od novih medija. Ne bi bilo možda loše i da se u promocije zdravih stilova života uključe neke javne ličnosti ili ličnosti koje su danas neki uzori za mlade. (S)

Naravno, jedan predmet u školi nije dovoljan da bi djeca i mladi shvatili svu težinu problema koji mogu biti prouzrokovani konzumacijom alkohola. Treba uključiti i druge načine edukacije mladih. Tome doprinose mnoge NVO koje organizuju radionice, predavanja, i druge aktivnosti kako bi mlade upoznali sa mnogostrukim posljedicama upotrebe alkohola. Međutim, posljedice konzumacije alkohola su takve da predstavljaju jedan kompleksan i dugoročan problem u društvu i kao takve zahtijevaju konstantnu pažnju i kontinuirani rad. To znači da ni sama edukacija koliko god bila sadržajna i sveobuhvatna, nije dovoljna, saglasni su naši sagovornici. Mladima treba pružiti priliku da imaju bogatiju svakodnevicu, a to znači da se u praksi bolje upoznaju sa različitim zdravim stilovima života i da ih žive. Svaki mladi čovjek može da radi na razvijanju nekog od svojih talenata, da na kvalitetniji način provodi svoje slobodno vrijeme, da se bavi sportom, nekim vidom umjetnosti, da bude dio volonterske grupe i sl. Na taj način će obogatiti svoj život aktivnostima koje ga čine zadovoljnim, ispunjenim i u kojima može da se razvija.

Mislim da je to proces koji treba duže da traje i da je potreban kontinuirani rad. Predavanja i jedna radionica nijesu dovoljni i treba imati dugoročne programe koji će se baviti ovom temom. (S)

Treba raditi na jačanju zdravih stilova života i omogućiti mladim ljudima da svoje slobodno vrijeme koriste na adekvatan način, kroz neke sportske i kulturne manifestacije ili da se uključe u različite sekcije, kako bi skratili mogućnost da imaju previše slobodnog vremena, koje bi mogli da provode na ulici ili pak na mjestima gdje je dostupan alkohol. (S)

Kada pričamo o prevenciji to nije samo upoznavanje mladih o štet-

nosti konzumacije alkohola, već se zalažemo za to da mladima treba ponuditi i mogućnost da kvalitetno iskoriste svoje slobodno vrijeme - angažovanje u nekim kulturno-umjetničkim sadržajima ili angažovanje u nekim aktivnostima koje se tiču volonterskog rada i doprinosa razvoju zajednice. Prosto, samo im obezbijediti mogućnost da kvalitetno provode svoje slobodno vrijeme i da im alkohol ne bude jedina vrsta zabave koju vide. (NVO)

Znam samo što ne bi trebalo, a to je najveći problem. Kad pričamo o edukaciji mladih kod nas se najčešće, pa i kad pričamo o ovoj temi, sve svodi na organizaciju nekakvih radionica unutar škola, gdje njima dođu tamo neki ljudi, koji im nešto pričaju. Njima je to užasno dosadno i smorno, kako bi oni rekli. Ta vrsta edukacije mislim da ničemu ne koristi. Oni se na taj način niti uključuju niti to uzimaju za ozbiljno. Sigurna sam naravno, da treba raditi sa njima, samo možda kroz neke druge modele i organizacije tih radionica, da to ne budu klasična predavanja - da li kroz neke uloge ili kroz njihov konkretan angažman i uključivanje, da se nešto smisli. (R)

Dakle, mladima koji su po prirodi ljubopitljivi, radoznali, spremni za nove životne izazove, treba pružiti alternativu. Treba im ponuditi sadržajne životne opcije, zdravije načine korišćenja slobodnog vremena, nešto što će imati privlačniju snagu od konzumiranja alkohola i što će se suprotstaviti svim ostalim silama koje alkohol čine privlačnim, kao što su njihovi vršnjaci, mediji, neke njihove unutrašnje nesigurnosti i nevolje. Model omladinskog rada, predstavlja dobar model koji mlade može zainteresovati i odvojiti ih od ulica, kafića, kockarnica i kladionica.

Mi smo recimo dugo imali model da angažujemo doktora opšte prakse koji drži predavanje konkretno o drogama. Međutim, to je malo zastarjeli model. Ono što se već dugo radi u Evropi je ne direktno targetiranje tog problema, već indirektno kroz omladinski rad. Znači, kroz formiranje omladinskih klubova i centara, kroz osnaživanje omladinskih radnica i radnika, kroz neku formu da je obavezno da mladi ljudi provedu po makar, sat, dva sedmično na primjer u omladinskom klubu i da koriste sadržaje koji su društveno prihvatljivi. To je prevencija da ti mladi nisu na ulici, da nisu u kafićima ili u kockarnicama, kladionicama, a to su obično mjesta gdje se i počinje konzumirati alkohol. Tako da bi moj pojam prevencije bio osnaživanje omladinskih klubova i centara i što više sadržaja za mlade kako bi oni imali prilike da pronađu

neki svoj potencijal, da se osnaže. Mislim da će se onda smanjiti potreba za konzumacijom alkohola. Ta ideja im više neće biti privlačna. **(O)**

To je nešto što mnogo bolje djeluje na mlade ljude i na sve nas. Kada ne govorite samo ljudima - to ne treba da radite, to je štetno i to nemojte, to će da vam izazove bolesti zbog toga i toga - nego kada vi njima date šta će oni da rade! Znači, vi ćete da budete zdravi zato što ćete se bavite sportom, pa ćete da radite to i to, pa ćete da idete da planinarite, pa ćete se družiti na ovaj način. Ne morate se družiti uz konzumiranje alkohola. Treba mladim ljudima ponuditi opciju. Ako im samo kažete: "Nemojte piti alkohol", a niste im ponudili neku drugu opciju što će oni rade kada se okupe? **(S)**

Potrebno je mladima ponuditi alternative, jer razlozi zbog kojih probaju alkohol, osim tog nekog vršnjačkog pritiska, često je i nedostatak samopouzdanja, nesigurnost, ili neki drugi razlog. **(NVO)**

Slikovito da im se prikaže kako alkohol utiče na ljude. Naročito zbog njihovih navika konzumacije alkohola poput vikendaškog ili situacionog uzimanja alkohola, što se nama čini normalnim i da nema uticaja. Bitno je pokazati im da se mogu provesti i bez alkohola. Evo, kada sam ja bila gimnazijalka, bilo je jedno mjesto u Podgorici đe se nije služio alkohol, ali su bili neki voćni kokteli i slično, pa ne bi bilo loše da se upravo nešto takvo i promovše. **(NVO)**

Obzirom da problem upotrebe alkohola kod adolescenata nema samo zdravstvene već i psihosocijalne posljedice, edukaciji mladih treba da se pristupi na multidisciplinarni način. Neophodno je angažovati stručnjake iz više oblasti, što znači da pored zdravstvenih radnika treba intenzivnije uključiti psihologe, pedagoge i sociologe. Takođe, kvalitetna prevencija konzumacije alkohola kod mladih putem edukacije trebala bi da uključi i neke druge institucije i zainteresovane strane u čijem je interesu da se smanje posljedice konzumacije alkohola, kako bi na cjelovitiji način obuhvatili problem. I ne samo prosvjetnu zajednicu, već i institucije socijalne i dječje zaštite, policije i tužilaštva.

Imajući u vidu da je pažnja mladih u velikoj mjeri usmjerena na društvene mreže, odgovarajuće institucije zajedno sa medijima i civilnim sektorom, bi trebalo da razviju multisektorski pristup prevenciji upotrebe alkohola i naprave jednu održivu aktivnu kampanju, koja će ukazivati na štetne posljedice alkohola i na taj način mijenjati svijest mladih ljudi.

Opet ću se pozvati na ovaj multidisciplinarni pristup, jer postoji više segmenata i više profesija koje obrađuju ovu problematiku s različitog aspekta. Nije li zloupotreba psihoaktivnih supstanci predmet interesa i prosvjetne zajednice i zdravstvene zajednice i socijalne i dječje zaštite, carinskih propisa, policije i tužilaca? Trebali bi mnogo šire gledati na ovaj problem. (NVO)

Pažnja mladih je nekako fokusirana konstantno na društvene mreže. Tema je takva da zahtijeva multisektorski pristup, tako da bi prije svega Vlada, ali i ostali učesnici, kao što su mediji i organizacije civilnog društva i sl. trebali da zagovaraju stvaranje jedne aktivne kampanje, koja će prije svega, ukazati na štetnu upotrebu alkohola. S druge strane i opasnosti koje nosi upotreba alkohola. Postoji nekako jasna korelacija između saobraćajnih nesreća i upotrebe alkohola. Pored toga upotreba alkohola je značajno povezana s nastankom brojnih bolesti kod alkoholičara. Potrebno je kampanjom mijenjati svijest, kolektivnu svijest. (NVO)

Prevenција upotrebe alkohola putem edukacije adolescenata treba da bude prilagođena samim adolescentima i njihovim problemima, različitim iskušenjima kroz koja prolaze, izazovima sa kojima se susreću, emotivnim krizama i novinama koje se javljaju tokom adolescentskog perioda. Edukacija putem radionica treba da nauči mlade ljude kako da kanališu neke svoje emocije, da znaju da procijene vrijednost nekih životnih situacija, štetnost nekih izbora i da znaju da postavе granice. I ponovo, uloga porodice se ne smije zaboraviti ni kada su u pitanju adolescenti. Taj odnos povjerenja između djeteta i roditelja, stalno treba da se izgrađuje i održava, kroz razgovor, lične primjere. Naravno, sada prilagođeno njihovom uzrastu.

Edukacija mladih je svakako, veoma važna. Alkohol je najčešće prva zavisnost sa kojom se mladi susreću. Mladi su, sasvim razumljivo, skloni eksperimentiranju, razne žurke, izlasci, takmičenja u količini ispijanja pića, miješanje pića što dovodi do trovanja. Neki jednostavno žele da budu shvaćeni, neki su znatiželjni. Neki se tako osjećaju moćnije ili pak bježe od problema. Edukacija treba da krene od informacija o problemima koje prouzrokuje alkohol, preko razgovora, do podizanja samog zadovoljenja mladih. (LA)

Mladi još uvijek nemaju odgovarajuću vještinu, ne znaju kako i na koji način da se izbore sa emocijama, kako da se izbore sa osjećajem da nisu dovoljno važni ili dovoljno vrijedni, da nemaju osjećaj pripadnosti, da ih neko ne razumije, da su neuspješni u nekom

životnom poduhvatu ili u ostvarenju nekog ljubavnog, partnerskog odnosa. Sve je to pojačano adolescentskom razvojnom krizom, ne zove se džabe kriza. Taj period u njihovom životu jeste, na neki način težak, iako odrasli nekako sagledavaju da će to proći lagano. Edukacija treba da posluži tome da budu svjesni da postoje različita rješenja, različiti izlazi iz takvih situacija, različiti izlazi kako se nositi s tom bolnom emocijom koju trenutno osjećaju. Jeste, da u trenutku, djeluje da je alkohol ili droga instant/ najlakši izlaz, ali zapravo nije. Kroz neke vještine, kroz neke edukacije, radionice mogu da nauče kako da bolje kanališu svoje emocije. Kad to nauče, kad postavе granice, onda se spontano i automatski smanjuje potreba da na vještački način prouzrokuju stopiranje tog bola. (PPP)

Smatram da je najosnovnije i na prvome mjestu - porodica i priča. Ja sa svojom djecom uporno razgovaram. Imam kćerku od 16 godina i o toj temi smo dugo, par puta već razgovarale. Čak sam i izlazila sa njom po lokalima u gradu i pričali smo o alkoholu i o svim drugim porocima. Posebno o alkoholu, jer već vidim da ga dosta djece u njenom okruženju konzumira. Mislim da je najbitnija sloboda djeteta, da se djetetu ne zabranjuje, da se djetetu objasni šta su posljedice alkohola i kakav uticaj alkohol ima. Opet, djetetu ne treba reći baš: "Ne, ne možeš", već mu treba objasniti. Da nema pozitivne slike o alkoholu. Dijete treba da bude svjesno posljedica, šta može i do čega može da dođe. (R)

Koliko mediji doprinose konzumaciji alkohola kod mladih i da li reklamiranje alkoholnih pića podstiče njihovu konzumaciju?

U savremenom društvu mediji igraju značajnu ulogu u životu svakog čovjeka, a kada je u pitanju mlađi naraštaj, svjedoci smo da je njima najznačajniji medij današnjice, internet, a preko njega društvene mreže, koje im predstavljaju dominantni oblik društvene komunikacije. U pogledu odnosa prema konzumaciji alkohola, mediji mogu da igraju dvostruku ulogu. Sa jedne strane, snažan su promoter alkoholnih pića, a sa druge strane sredstvo kojim se može edukativno reagovati kako bi se ukazalo na njihove štetne posljedice.

Sagovornici u našem istraživanju su saglasni da je uticaj medija na širenje upotrebe alkohola neupitan i sve značajniji. Od svih medijskih sadržaja najviše izdvajaju uticaj i moć koju ostvaruju reklame alkoholnih pića. Ob-

zirom da se često radi o potentnim proizvođačima pića čije su reklame produkcijski veoma kvalitetne, efektne, dobro osmišljene, privlače pažnju mladih šaljući poruku da je konzumacija alkohola društveno prihvatljiv čin. Brojni su primjeri i domaćih proizvođača u čijim se reklamama alkoholnog pića ono konzumira u porodici, uz veselo društvo i sl.

Društvo je negdje taj prvi sloj koji utiče na širenje alkoholizma i promociju alkoholizma. Zatim su tu i mediji, jer oni imaju značajan uticaj na omladinu, pa tako i na širenje upotrebe alkohola. Reklame baš bude zainteresovanost kod omladine, jer poprilično su sve reklame dobro odrađene i interesantne, pri čemu vjerovatno to negdje i zainteresuje omladinu. Zašto ne bi i oni to probali kad već tako dobro izgleda? (S)

Generalno, kroz medije imamo konstantnu promociju alkoholnih pića, to je nešto što umnogome može da utiče i na mlade ljude i da im negdje, da podsticaj da počnu da konzumiraju alkohol. (M)

Mediji su danas sastavni dio života svakog od nas. Oni kreiraju javno mnjenje i promovišu vrijednosti. Činjenica je da reklamiranjem alkoholnih pića mediji šalju poruku mladima da je pijenje prihvatljivo. Svjedoci smo reklama o pivu na primjer gdje je uvijek neko veselo društvo, porodica, pozitivna atmosfera. Sve u vezi piva reklamira se kao neki poželjan vid ponašanja i življenja, a u suštini je potpuno suprotno. (LA)

Previše se ponosimo nekim našim alkoholnim pićima. U svijetu je upotreba cigareta organizovana tako da ne možete da ih vidite u marketu i morate da ih tražite na kasi da bih dobili. Tako nije su vidljivi djeci. Kod nas su svi štetni proizvodi izloženi na vidljivim mjestima i često u visini očiju djece. I ne bi bilo loše da se mapiraju objekti, naročito u blizini škola, da se vidi koliko je to tačno objekata gdje su djeca izložena direktnom reklamiranju. (NVO)

Stoga, neki sagovornici, naročito oni koji su lično osjetili sve negativne strane dejstva alkohola, zauzimaju radikalnan stav prema reklamama, a i smatraju da mediji treba da ukinu reklame o alkoholnim pićima, jer su one samo u službi profita, a štete ljudima. Neko malo blaže rješenje bi moglo biti da se alkoholna pića ne reklamiraju tokom cijelog dana, već samo u nekim određenim periodima, a reklame bi trebale da sadrže upozorenje o tome da piće nije za mlađe od 18 godina, kao i sve štetne posljedice koje to piće može imati.

Trebalo bi zabraniti reklame o alkoholnim pićima, jer je to samo u funkciji profita, a na štetu ljudi. (LA)

Svakako marketing je neophodan medijima, stoga se i te reklame trebaju emitovati u dijelu dana kad je omladina najmanje kraj malih ekrana. S druge strane negdje na kraju tih reklama svakako treba imati i upozorenje da taj sadržaj nije za mlade od 18 godina. (S)

Pa smatram da bi pored onih oznaka ispod 18 godina, ispod 16, trebalo da se navedu i neke posljedice... Kao što postoje na cigaretama. Da se ograniči promocija alkohola. (M)

Mislim da podstiču. Mislim da bi trebalo pomjeriti dozvoljenu granicu što se tiče vremenskih termina kada bi se to smjelo i moglo prikazivati. Itekako bi se moglo povesti računa o načinima na koje se to nudi. Sjećate se one krilatice -kad pijem, ne vozim-? Po meni je to vrlo pogrešan pristup, jer istog momenta kad kažem, kad neko čuje -kad pijem, ne vozim-, to može da čuje i kao -a kad ne vozim, mogu da pijem-. Niko ne uzima supstancu prvi put s očekivanjem da će postati zavisan od toga, pa to je jasno. (NVO)

Iako u Crnoj Gori imamo zakone koji propisuju da se reklame koje promovišu, pominju ili pokazuju alkoholno piće ne smiju emitovati u terminima koje djeca gledaju, istraživački podaci NVO pokazuju da se to uopšte ne poštuje i da crnogorske televizije emituju veoma visok broj reklama u kojima se spominje alkohol i to u terminima koji su zabranjeni.

Kod nas je zakonom propisano da se reklame koje sadrže alkohol ne smiju emitovati u terminima koji su predviđeni za djecu. U izvještaju o sprovođenju nacionalne strategije piše da i dalje nije uspostavljen adekvatan mehanizam praćenja medijskog oglašavanja kada je u pitanju alkohol. (NVO)

Uticaj klasičnih medija na današnje mlade svakako nije tako jak kao kad su u pitanju društvene mreže. Na žalost, na njima se promocija alkoholnih pića teško kontroliše, a sadržaji koje mladi prate su prepuni klipova u kojima se konzumira alkohol.

Vi ćete rijetko da vidite mladu osobu da upali televizor, jer se oni informišu preko društvenih mreža. Tek tamo su promocije alkoholnih pića. A tamo je i prezentovanje žurki na kojima vidite tone al-

kohola. Na žalost, stvaramo takav sistem da takvi neki ljudi postaju idoli našim mladim ljudima i to pravi onda ogroman problem.
(NVO)

Boljoj edukaciji mlade populacije značajan doprinos mogu dati mediji. Mediji konstantno treba da se bave problemima i štetnim posljedicama upotrebe alkohola. To ne treba da se svodi samo na dan ili mjesec obilježavanja Međunarodne borbe protiv bolesti zavisnosti. Riječ stručnjaka koja bi se mogla čuti, makar svakog mjeseca, slala bi jasne poruke mladima, njihovim roditeljima, nastavnicima. Takvi sadržaji bi naročito trebalo da budu zastupljeni u medijima koje mladi prate, odnosno na društvenim mrežama.

Mislim da bi dobro bilo da se češće organizuju gostovanja na temu alkoholizma. Nekako u globalu, kad je u pitanju problematika bolesti zavisnosti, mediji su tu najviše prisutni kada su u pitanju dva mjeseca koja se tiču obilježavanja međunarodnih dana, a to je 26. jun kada je Međunarodni dan borbe protiv zloupotrebe droga i sada novembar i decembar, kada je Mjesec borbe protiv bolesti zavisnosti. I onda svi žele baš priču o toj temi. Ja govorim često, da svakog mjeseca treba imati jedan termin koji je predviđen za ovu tematiku, jer na taj način možemo da utičemo na ljude koji gledaju televiziju. Možda ne na mlade ljude, ali može da se pošalje jasna i velika poruka njihovim roditeljima ili nastavnicima. Sa druge strane možda treba iskoristiti društvene mreže na kojima mladi ljudi dosta vremena provode, da i spotovi ili bilo šta vezano za alkoholno piće ima tu neku poruku da se isključuje upotreba kod djece. (S)

Vrlo je bitno da se konkretni mediji više...usredsrede na sadržaj koji će govoriti o štetnim uticajima alkohola. (S)

Koja zakonska ograničenja u pogledu dostupnosti, odnosno kupovine, kao i prodaje i služenja alkohola bi trebalo sprovesti u Crnoj Gori kada se radi o mladima?

Tradicionalan odnos prema alkoholnom piću, koji se njeguje u crnogorskom društvu, utiče i na poštovanje zakonskih ograničenja koja se odnose

na sluzenje pica u kaficima, restoranima licima koja imaju manje od 18 godina. Takođe, u prodavnicama, na benzinskim pumpama i trafikama je zabranjena prodaja alkoholnih pica licima ispod 18 godina. Ove zakonske mjere su dobre, slažu se naši sagovornici, međutim ne poštuju se na adekvatan način. U kaficima, mladima se ne traže lične karte da bi se kontrolisalo koliko imaju godina, a djeca često koriste nekog da im u prodavnici kupe alkohol. Podaci pokazuju da inspektori nijesu česti posjetioci lokala u kojima se služi alkohol. Ono što je neophodno uraditi jeste unaprijediti mehanizam za primjenu zakona i raditi na jačanju nadzora nad primjenom zakona, tek tada bi se mogli dobiti neki vidljivi rezultati. Kao osnovni razlog kršenja ovih mjera, sagovornici uglavnom navode zaradu.

Zakonski okvir je jako bitan. Druga stvar je što on iako postoji, ne poštuje se. Evo ja ću sada da pošaljem dijete u prodavnicu da kupi bilo koji alkohol i siguran sam da će mu ga prodati, a da se niko neće zapitati je li se ogriješio o zakon jer je opet cilj profit. Isto tako, pretpostavljam da će u kafani biti uslužen i maloljetnik koji naruči alkoholno piće. Smatram da treba uvesti rigorozne kontrole i veće kazne kako za proizvođače, tako i za ugostitelje. Kazne isključivo novčane, jer naš narod se opomene tek kad se udari po džepu. (LA)

Služenje i omogućavanje konzumacije alkohola mladima od 18 godina je zabranjeno i regulisano je Zakonom o turizmu i ugostiteljstvu. Kontrola da li kafići služe alkohol maloljetnicima je u nadležnosti turističke i lokalne inspekcije. Cijela situacija sa kovidom i kontrolom epidemioloških mjera, pokazala je koliko mali broj inspektora imamo. (NVO)

Mislim da je dostupnost jako velika i djeci. Čak se alkohol prodaje djeci od 7, 8 godina. Mislim da treba napraviti neku granicu, da djeca ne mogu kupovati alkohol. Mislim da je to zapravo negdje među prvim stavkama koje bih preporučila. (R)

I nažalost, naše tržište je takvo kakvo jeste, dostupno je sve i svi gledamo da prodamo, pa i prije korone. Ne možemo se vaditi na nju stalno. Nije bitno kome ćemo prodati paklo cigareta ili alkohol, bitno je da mi napravimo dobar pazar. Da li mi nekome djetetu štetimo ili ne, nije bitno, jer nije naše dijete i zašto bismo se mi sjekirali oko toga. Smatram da prvo mi kao ljudi treba da se preispitamo, pa onda i država. Ipak država tu ima uticaja i mislim da bi mogla mnogo toga uraditi. (S)

Koliko sadašnje cijene alkoholnih proizvoda imaju uticaja na potrošnju alkoholnih pića kod mladih?

Cijene alkoholnih pića u Crnoj Gori pored njihove dostupnosti u prodavnicama još više pojačavaju mogućnost upotrebe alkohola kod mladih ljudi. Time se još više daje šansa mladima da u svakoj prilici lako mogu doći do alkohola. Obzirom da su nezaposleni i da imaju novac jedino od džeparca, uvijek biraju najjeftinija pića. Rad sa mladima, mnoge sagovornike navodi na zaključak da mladi ljudi radije biraju da taj džeparac potroše na alkohol nego na neke druge aktivnosti.

Danas ima da se kupi dosta vrsta alkohola i po jeftinim i po skupim cijenama. Primjećujem ponekad, petkom kad izađem do prodavnice, da mladi ljudi masovno kupuju alkohol i to onaj jeftini, što opet postavlja pitanje lošeg kvaliteta alkohola koji oni konzumiraju. Oni u tim godinama uzimaju novac od roditelja, koji nemaju da im daju baš veliki džeparac. (NVO)

Jesu cijene određenog alkohola pristupačne. Jedna limenka piva je kao jedna čokolada. Ali opet je to nešto što je na globalnom nivou, ne mogu se cijene korigovati samo zbog jedne grupe ljudi. Opet je stvar u tom postavljanju granica, hoće li neko reći ne, hoće li odabrati da 1.5 euro uloži u nešto drugo ili da uloži u alkohol. (PPP)

Meni se čini da cijena svakako utiče. Jesu li ta pića skupa ili nisu, ne znam. Da se vratim na te mlade sa kojima radim, kad je seminar koliko god su im para roditelji dali, oni će ih spiskat na alkohol. To je sigurno. Recimo ako im kažem: "Okej, biste li da idete na neki izlet, ali da i vi malo učestvujete. Ne puno, do 2 eura", oni to neće prihvatiti, ali će sigurno te noći 5 eura potrošiti za pivo i cigarete. (NVO)

Alkoholna pića su relativno jeftina, jer su tako dostupna skoro svakoj mladoj osobi. Za par eura se može kupiti čaša vina ili piva. (LA)

Sagovornici se većinom slažu da bi povećanje cijena alkoholnih pića moglo dovesti do smanjenja upotrebe alkohola kod mladih ljudi. Ukoliko bi se cijena alkoholnih pića povećala, mladi ne bi mogli sebi pružiti toliku količinu alkohola kao kada je cijena niska. Međutim, i pored toga, neki od sagovornika izražavaju sumnju da bi se u tom slučaju mladi ipak, nekako snašli da sebi priušte piće.

Ako treba da se diže cijena alkoholnih pića i da to bude luksuz... onda npr. za neke druge namirnice, koje su mnogo značajnije, treba da budu mnogo niže cijene. Tako da smatram da je sasvim OK. Po meni sada mogu da se nađu vrlo lako jeftina alkoholna pića. Djeca od svog džeparca mogu da odvoje za piće na dnevnom nivou. (S)

Povećanje cijene alkohola bi moglo da utiče na smanjenje konzumacije, ali se onda bojim da bi se u tom slučaju odali nekim drugim poslovima da bi došli do alkohola. To su sve stvari koje vuku jedna drugu i možemo samo iz jednog problema da uđemo u drugi. (NVO)

Mislim da im je dostupno. Nije da je skup. Mislim da negdje utiče, ali opet nije presudno. (R)

